

KAHİRE'DEKİ OSMANLI DÖNEMİ ESERLERİNDE TÜRKÇE MANZUM KİTABELER

Dr. Mehmet AKKUŞ

517 yılında Osmanlı hakimiyetine giren Mısır'ın, imparatorluğun en önemli vilayetlerinden biri olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Asırlarca İstanbul'dan tayin edilen valiler tarafından idare edilen Kahire, Nil vadisinde bulunması sebebiyle zirai bakımdan büyük önem arz etmekle beraber, daha Hz. Ömer zamanında İslam topraklarına katılmış olduğu için de kökleri çok eskilere dayanan kültür ve sanat merkezi durumundadır.

Kahire, asırlar boyunca çeşitli zaman dilimlerinde burada kurulan İslam devletlerinin başkenti olmuştur. Tolunoğulları (868-905), İhşidoğulları (935-969), Fatımiler (969-1171), Eyyübiler (1171-1250) ve Memluklar (1250-1517), Osmanlı hakimiyetinden önce burada kurulan devletlerdir. Bu bakımdan Mısır - bilhassa Kahire- Amr b. As'dan günümüze kadar geçen asırlar boyunca, gelmiş geçmiş birçok medeniyetin beşiği olmuştur.

Türkler, Yavuz Sultan Selim'in 1517'de tayin ettiği ilk Vali Hayır Bey'den (1517-1522) itibaren 1952 yılında kadar¹ 155 Türk asıllı valinin görev yaptığı Kahire'de, birçok cami, medrese, tekke, hankah, saray, han, hamam, sebil, su kanalı vs. gibi eser bırakmışlardır. Bu eserlerden her biri Osmanlı Türkünün Kuzey Afrika'ya götürmüş olduğu medeniyetin ve imar faaliyetlerinin ayrı ayrı işaret taşları durumundadır. Uzun süren bu zaman dilimi üzerinde dikkatle durulup incelemeler yapıldığında, edebiyattan mimariye kadar daha birçok eser tespit edilecektir.

Biz bu mütevazı çalışmamızla, 1987'de bir yıl müddetle görevli bulunduğumuz sırada, sadece Kahire'deki Osmanlı dönemi eserlerinin görülen manzum Türkçe kitabeleri tespit etmiş bulunuyoruz. Bu çalışmamızda sadece

mimari eserler hakkında bir fikir vermekle kalmamış, buna paralel olarak bilhassa 19. asırda Kahire'de yaşamış Türk şairleri ve bunların şiirlerine dair de bilgi verilmiştir.

Çalışmamız, adı geçen döneme ait bazı cami, sebil, saray, kale ve hanların inşa ve tamir kitabeleriyle, bazı önemli şahsiyetlerin mezar taşlarındaki manzum kitabeleri ihtiva etmektedir. Kahire'deki Türkçe kitabelere dair ülkemizde yapılan ilk çalışma olması bakımından, bunun yeterli ve her yönüyle mükemmel olduğu iddiasında değiliz.² Ancak, bundan sonra bu alanda yapılacak çalışmalara ışık tutacağını ümit etmekteyiz.

Metni üzerinde durduğumuz kitabelerdeki manzumelerde başlıca şu şairlerin adları geçmektedir: Aynî³, Ayşe İsmet

1. Mısır'daki tarih kitaplarında 1517-1952 dönemi üç ayrı dönem olarak gösterilmektedir. Yavuz Sultan Selim'in Kahire'ye girişinden, Fransızların Mısır'ı işgaline kadar geçen dönem (1517-1797); Fransız işgali altındaki Mısır (1797-1805); Mehmet Ali Paşa ve Sülalesi'nin idaresi altındaki dönem (1805-1952). Bu hususta geniş bilgi için bkz.: Muhammed Kemal es-Seyyid Muhammed, *Esmâu ve Müsemmeâtü min Misra'l-Kahire*, Kahire 1986, s. 501-516; Dr. Kemaleddin Samih, *el-İmâretü'l-İslâmiyye*, Kahire, 1987.
2. Kahire'deki Osmanlı dönemi eserlerindeki kitabelere dair Robert Mantran tarafından yapılan bir çalışma 1972'de yayınlanmıştır. (Bkz: "Inscriptions Turques Ou de L'epoque Turque Du Caire", *Annales islamologie*, Cairo 1972, C. XII, s. 211-232). Bu makalede bir çok okuma yanlışlıkları bulunmaktadır. Ayrıca bu döneme dair çok az kitabe ele alınmış, sadece Türkçe değil Arapça kitabelere de yer verilmiştir.
3. Bu Aynî'nin kim olduğuna dair kesin bilgi yok ise de, Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İsmail Kamil Paşa'nın mezar taşında görülen "Ol şehidin hâcesi Aynî didi tarihini" mısrasından, onun saraya yakın bir şair olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu kitabedeki 1822 tarihi dikkate alınırsa, 1766'da Antep'te doğan ve tarih

Hamım⁴, Aziz⁵, Azmi⁶, Cevdet, Fatih, Hayret⁷, Kaşif, Kâzım, Kâmil⁸, Latif, Mestî, Nâilî⁹, Nazif¹⁰, Râkım, Rıza, Rifat, Rüşdi¹¹, Said, Samî¹², Şefik¹³, Vecdi ve Zeki¹⁴.

Yukarıda isimlerini kaydettiğimiz 24 şair, imparatorluğun muhtelif yerlerinden Kahire'ye vazife icabı gelmişler ve bilhassa Mehmet Ali Paşa'dan gördükleri ilgi üzerine hayatlarının bir kısmını burada geçirmişlerdir. Ayrıca, birçok şairin divanlarının, Kahire'de Mehmet Ali Paşa'nın kurdurduğu Bulak Matbaası'nda basılmış olması, şairlerin burada görmüş oldukları rağbetin bir başka delili durumundadır.¹⁵

Kahire'deki Türk eserleri hakkında derli toplu bir araştırma bulunmamakla beraber, Mısır Eski Eserler Genel Müdürlüğü'ndeki görevlilerden ve Kahire'deki çeşitli üniversite öğrencilerinden bazıları Osmanlı dönemi eserleri üzerinde çalışma yapmaktadırlar. Diğer taraftan, Mısır üniversitelerinin sanat tarihi bölümlerindeki öğretim elemanlarının bir kısmı da bu sahalarda incelemelerde bulunmaktadır. Nitekim 26 Eylül-1 Ekim 1987 tarihleri arasında Kahire'de yapılan uluslararası düzeydeki 8. Türk Sanatları Kongresi'nde Mısırlı akademisyenlerin sundukları tebliğlerin bazılarının konusu, bu ülkedeki Türk eserleri hakkındaydı.¹⁶

Kahire'deki Osmanlı dönemi eserlerindeki manzum kitabelerin dili genellikle Türkçe'dir. Ahalisinin çoğu Arap olmasına rağmen, yapılan eserlere Türkçe kitabelerin konulması, ahalinin dilinin Arapça olmasından kaynaklanabileceği gibi, Türkçe'nin okunup yazılır hale gelmesini istemelerinden de ileri gelebilir. Sultan I. Mahmud ve Sultan III. Mustafa'nın yaptırdıkları sebillerde Arapça kitabelerin tercih edilmesi ise, hayır eserleriyle Arap ahalinin kendilerine bağlılıklarını temin için olmalıdır. Sultan sebillerinden sadece, Sultan IV. Mehmed'in yaptırdığı sebilin kitabesi Türkçe'dir.

Bazı sebillerde ise hem Arapça, hem de Türkçe kitabe bulunmaktadır. Bunlara da, Şeyh Salih Sebili, Mustafa Fazıl Paşa Sebili ve Mehmet Ali Paşa adına ölümünden sonra yaptırılan sebilleri misal olarak gösterebiliriz.

Kahire'de Osmanlı döneminde bir çok cami inşa ve tamir edildiği halde, bunların kitabeleri Arapçadır. Bunun sebebi, cami kitabelerinde ayet ve hadislerin daha çok yer almasıdır. Bu dönemde yapılmış olan Süleyman Paşa Camii (1528), Şahin el-Halveti (1538), Mahmudiye Camii (1568), Sinan Paşa Camii (1571), Melike Safiyye Camii (1610), Muhammed Ebu'z-Zeheb Camii

ve külliyelerindeki kitabeler hep Arapça'dır.

Kitabeler, hat sanatımızın Mısır'daki durumunu göstermesi bakımından da son derece önemlidir. Genellikle sülüs ve ta'lik hatların kul-

düşürmedeki maharetiyle tanınan Aynî'nin bu olması muhtemeldir. (Bkz.: **Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler sözlüğü**, Komisyon, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ank. 1988, s. 57)

4. **Ayşe İsmet Hanım** (1840-1902), Kahire'de doğup büyümüş, Arapça, Türkçe divanları ve Farsça şiirleri bulunan; 19. asır Mısır ve Arap edebiyatında önemli yeri ve etkileri olduğu halde memleketimizde henüz tanınmamış bir Türk şairidir. Hayatı ve eserlerine dair geniş bilgi tarafımızdan hazırlanmaktadır.
5. Asıl adı Mehmet olan Aziz, Şehla-zade diye de tanınmıştır. Mısır, Tebriz ve Halep'de kadılık yapmıştır. (Bkz: DEİS, s. 59).
6. Bu **Azmi**, bir kitabede kendisini, "Dâi-i dirine-i Azmi, ya'nî Şeyhu'l-Mevlevî" şeklinde tanıtmaktadır. Bu ibare dikkate alınarak onun, Gelibolu Mevlevihanesi şeyhi İzzet Efendi'nin ölümünden sonra yerine geçen oğlu azmi olduğu düşünülebilir.
7. **Hayret**, Darende'de doğmuş olup, asıl adı Seyyid Mehmed'dir. Mehmet Ali Paşa'nın maiyyetinde divan kâtibi olarak çalışan Seyyid Mehmed'in, **Rıyâzu'l-Kütebâ ve Hyâzu'l-Üdebe** adlı bir eseri de bulunmaktadır. (Bkz: Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, Haz: A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, İst. 1972, c. II, s. 151; DEİS, s. 200).
8. Kamil (Paşa'nın asıl adı Yusuf'tur. Mısır'da hazine ve maiyyet katipliklerinde bulunmuş olup, Mehmet Ali Paşa'nın da damadıdır. İstanbul'a döndükten sonra sadrazam olarak görev yapmıştır. (Bkz: **Osmanlı Müellifleri**, c. II, s. 199-200; DEİS, s. 243.)
9. Bu Nâilî, Nâilî-i Cedid diye şöhret bulan Hoca Salih Efendi'dir. 1823'te Manastır'da doğmuştur. **Kenz-i Nasayih** adlı bir eseri, Attar'ın **Pend-name**'sinin şerhi olup Kahire'de basılmıştır.
10. 1842'de vefat eden Nazif'in asıl adı Ahmet'dir. Kahire'de miralay olarak çalışmıştır. **Câmi-i Müntehabâtı Nazif** adlı bir derlemesi vardır. (Bkz: DEİS, s. 325).
11. Rüşdî'nin de asıl adı Ahmet'dir. Mostarlı olup, Defterdar Ahmet Paşa'nın maiyyetinde Mısır'a gitmiştir. İstanbul'da Merkez Efendi Kabristanı'nda medfundur. (Bkz: **Osmanlı Müellifleri**, c. II, s. 304).
12. Asıl adı Abdurrahman olan Sâmî'nin doğum yeri Mora'nın Trapolice kasabasıdır. 1824'te gittiği Mısır'dan 1849 tarihinde ayrılmıştır. **Münşeât'ı ve Rumûzu'l-Hikem** adlı bir eseri vardır. (Bkz: **Osmanlı Müellifleri**, c. II, s. 361-362).
13. Mısır valilerinden I. Abbas Hilmi Paşa'nın katiplerinden olan Şefik'in asıl adı İbrahim'dir. Kasideleri ve tarih manzumeleriyle meşhur olmuştur. (Bkz: DEİS, s. 470).
14. Tarihleriyle tanınan Zekî'nin asıl adı Halîf'dir. Mısır'da kadı olarak görev yapmıştır. Ölüm tarihi ihtilaflı olup 1650 veya 1703 olarak gösterilmektedir. (Bkz: DEİS, s. 548).
15. Bu matbaada basılmış Türkçe eserler için bkz: Nasrullah Mübeşşir et-Tirâzî **Fihrisü'l-Matbûât'ı - Türkiye el-Osmaniyye**, c. I, II, el-Heyetü'l-Misriyye, Kahire 1982; Dr. Ebu'l-Fütuḥ Ridvan, "Kâimetu bi-matbûâtı Bulak min inşâihâ fi seneti 1821-ilâ 1842" **Târîhu Matbaati Bulak**, el-matbaatü'l-Emiriyye, Kahire 1953, s. 446-479.
16. Bu tebliğlerden bazılarının isimleri şöyledir: Dr. Adil Şerif Allam, "Yarım Daire Şeklindeki Osmanlı Sebilleri"; Dr. Ali Mahmud Süleyman, "Osmanlı Valisi Mesih Paşa Vakfı"; Muhammed Hamza İsmail, "Osmanlı Dönemi Kahire Mescidlerinde Mimari"...

lanıldığı kitabelerde, meşhur hattatlarımızın eserlerine de rastlamak mümkündür. Mesela, Ümmü Abbas Sebil ve mektebinin sülüsle yazılmış kitabesi Hattat Abdullah Zühdi'nin hattıdır.¹⁷

Bu çalışmamızda, Kahire'deki Osmanlı dönemine ait tespit ettiğimiz 7 cami, 21 sebil, muhtelif yapılara ait 11, mezar taşlarına ait 22 olmak üzere toplam 61 kitabenin manzumesi yer almaktadır. Bunlardan bir kısmının resimleri çalışmamızın sonunda sunulmuştur. Bu yapılarıdaki en eski kitabe 1066/1656 tarihiyle Ukbe b. Amir Camii'nin tamir kitabesidir. Sebillerdeki en eski tarih 1077/1666'dır. Kitabesi Türkçe olan son sebil ise, Mehmet Ali Paşa için 1286/1869'ta yaptırılan eserdir. Mezar taşlarında ise bu tarihler 1310/1892'e kadar çıkmaktadır.

Üç bölümden meydana gelen incelemede, sırasıyla cami, sebil, çeşitli yapı ve mezar taşlarındaki Türkçe manzum kitabeler bulunmaktadır. Yapılardaki kitabelerden bazılarının çok yüksek, bir kısmının toz ve çamurla kaplı olması veya önlerinde başka yapılar yer alması nedeniyle net ve okunaklı fotoğraflarını çekemedik. Bazı kitabeleri de basılı eserlerden alarak, çeşitli sebeplerle yıkıldıkları için bugün mevcut olmayan yapılar hakkında da bilgi vermek istedik. Manzumelerdeki bazı kelimeler, mermerlerdeki kırılma veya kitabenin bulunduğu yerin yüksekliği yüzünden okunamadı. Bu kabil yerlerde metin tamiri cihetine gidildi. Mümkün olmayan yerler ise boş bırakıldı. Kitabelerdeki tarih ifade eden mısralar orijinal şekliyle de yazılarak yanlarına miladi karşılıkları kaydedildi. Bütün bunlara ilave olarak, kitabenin bulunduğu eser ve banisi hakkında, kaynak da gösterilmek suretiyle bilgi verildi.

A. CAMİ KİTABELERİ

Kahire, daha İslam'ın ilk devirlerinde Hz. Ömer tarafından feth edildiğinden, asırlar süren tarih dilimi içerisinde sahip olduğu bir çok İslam sanat eseri ihtiva etmektedir. Nitekim, Emeviler (661 - 750), Abbasiler (750 - 969), Tolunoğulları (868 - 905), ihşidiler (935-969), Fatımiler (969-1171), Eyyubiler (1171-1250), Memluklar (1250-1517) ve nihayet Osmanlılar (1517-1918) dönemlerine ait hala ayakta duran binlerce eser bulunmaktadır. Bu bakımdan Araplar arasında Kahire'ye "مدينة ألف مآذنة" "Bin minareli şehir" denilmektedir. Ayrıca bu kadar çeşitli devlet tarafından idare edilmiş olan Kahire, İslam sanatı bakımından da oldukça farklı sanat numuneleri ihtiva etmektedir.

Kahire'deki bu kadar zengin sanat eserlerinde Türkler'in de önemli katkıları bulunmaktadır. Memluklar ve Osmanlılar dönemlerine ait yüzlerce Türk eserine, bilhassa şehrin eski yerleşim alanlarında sık sık rastlamak mümkündür. Sadece Osmanlı dönemine ait, bir çok cami, bu ülkede halen yayınlanmakta olan sanat tarihi kitaplarında çeşitli yönleriyle ele alınmaktadır. Bunlara arasında ismi sıkça geçen camilerden bazıları şunlardır: Emir Süleyman Camii (1528), Şahin Halveti Camii (1538), Mahmudiye Camii (1566), Sinan Paşa Camii (1571), Melike Safiyye Camii (1610), Muhammed Ebuzzeheb Camii (1761) ... v.s.¹⁸

İsimlerini zikr ettiğimiz bu camiler gibi daha bir çoklarının kitabesi Arapça olduğu için, biz sadece Osmanlı dönemine ait ve kitabesi Türkçe olan yedi camiye konumuza dahil etmiş bulunuyoruz. Bunlardaki en eski tarihli kitabe Ukbe b. Amir Camii'ndeki 1066/1656; en yakını da 1291/1874 tarihidir ki Kadın Efendi Camii'ndedir.

1. UKBE B. AMİR CAMİİ

1 Hâfızu'l-Mısr ol semiy-yi Seyyidi'l keuneyn
kim

Devlet-i dâreyn ile şâdân olup makbûl ola

2 Pâdişâhın hem silahdâriydi hem dâmadıdır

Hayr ile ihsânı layıktır anın mebzûl ola

3 Yapdı işbu Hazret-i Ukbe makâmın cümleten

Cennet-i Âdn'ı mükâfat ide Hâk me'mûl ola

4 Yapdı câmi mekteb u havz u sebil ey sakiya

Şöyle tekmi lîdî kim biribirin medhûl ola

5 Cümle'nin makbûlu bir hayrât vakf itmişdir ol

Tâ kıyâmet anılıp hayrâtını menkûl ola

17. Abdullah Zühdi (Ö. 1879), Hıdiv İsmail Paşa ile görüşükten sonra, "Mısır Hattatı" olarak görevlendirilmiştir. (Bkz: İbnülemin M. Kemal İnâl, **San Hattatlar**, Devlet Kitapları, İst. 1970 (2. Baskı), s. 15-19.

18. Bu hususta her türlü bilgi için bkz: Dr. Suad Mahir Muhammed, **Mesâcidu Mısır ve Evliyâuha's-Sâlihûn**, Kahire 1983, c. I-V; Dr. Kemaleddin Samih, **el-İmâretu'l-İslamiyye fi Mısır**, Kahire 1987; Ali Paşa Mubarek, **el-Hitatu't-Tevfikıyye el-Cedide li Mısır'l-Kahire**, Kahire 1980-1987, c. I-VI, **Dirâsât Âsâriyye İslâmiyye**, c. I-II, Kahire 1982.

6 Hâlık u halkıñ yanında hayrı çok maqbûldur
Didiler itmâma târîh "hayruhu'l-maqbûl" ola¹⁹

دیدیلر اتمامه تاریخ خیره المقبول اوله

Ukbe b. Amir, Amr b. As'la birlikte Mısır fethine iştirak etmiş bir sahabidir. Bu zatın içinde medfun bulunduğu camii'nin bugünkü şekli, Mısır'da 1062/1652'den itibaren dört yıl valilik yapan Silahdar Ebunnasr Mehmet Efendi tarafından 1066/1656 yılında yapılmıştır. Cami, İmam Şafi Camii'nin güney tarafında yer almakta olup, Osmanlı tarzındaki minareleriyle dikkati çekmektedir. (Bkz: Dr. Suad Mahir Muhammed, **Mesâcidu Mısır ve Evliyâuha's-Sâlihûn** Kahire 1983, c. I, s. 84-87.)

2. RİBÂTU'L-ÂŞÂR CAMİİ

1 Cenâb-ı Hâzret-i Sultan Muhammed-i Gâzi
Vücûd-ı pâkini hayrâta mazhar itdi Hudâ

2 Derûn-ı pâkine ilhâm idüp Hudâ-yı Celîl
K'ide bu câmiî resm-i kadîmî üzre binâ

3 Semîy-yî bânî-i Beytu'llah İbrahim (Ağa)
Kî mülk-i Mısr-ı adâletde vâlâdır hâlâ

4 Kemîne bendesi ol padişah-ı devrânın
Bu gûne bir eşeri itdi nâmına ihyâ

5 Sürüp yüzün kadem-i semtine o Sultanın
N'ola şefâatına mazhar olsa rûz-ı cezâ

6 Duâ idüp didi itmâmına **Zekî** târihin

Yerinde câmi-i âli esas-ı bi-hemta

یرنده جامع عالی اساس بی همتا

3. MEHMET ALİ PAŞA CAMİİ *

1 Câmî-i birr ü ihsân zât-ı mehâsin-ünvân
Şarf ider hayra nuqûdın himemin an-be-an

2 Muktedâ-yı'uzemâ râtib-i bahş-ı'ulemâ
Ab- rû -yî baħr-ı mâ maşdar-ı cûd u ihsân

3 Ya'ni hem-nâm-ı benî dâveri râh-rev-i Haydar
Delvet ü dine olan hıdmeti memdûh-ı cihân

4 Hâricden hayrâtını ol idicek istihlâs
Laķab-ı munteķabı gayriye oldu şayan

5 Fikr ü endişesini tahsil-i şevâb-ı dâreyn
Olduğın eyledi bu nev-eşeri halka'ayan

6 "Men benâ" sırrına âgâh idüp anı Allah
Kıldı bu câmi-i pür nûr-ı rasih-i âbistan

7 Nice câmi göremez rû-yı zeminde mişlini
Nice biñ yıl dahî devr eylese çerħ-i gerdân

8 Deyr ü divarı ider Dâr-ı Behişt....
Şahn-ı pâkinde devr itmede bir nûr-ı ayan

9 Devr-i rûy-ı zemini hudud-şifât
Vaşfı kâbildir eğer mümkün ise vaşf-ı Cinân

10 Her umûrunda muvaffak ide bânîsini Hâķ
Beş vakîtte dü-menâinda okundukça ezan

11 Hâme nakş eyledi cevher gibi **Kâmil** târihin
Câmî-i feyz-i Muhammed âli-yi âli-şân

جامع فیض محمد علی عالی شان 1253/1837

Bu cami, Salahaddin-i Eyyûbî tarafından inşa ettirildiği halde daha sonraları yaptığı bir takım ilaveler yüzünden Mehmet Ali Paşa'nın adıyla anılan kalede yer almaktadır. Camiin inşası, Mehmet Ali Paşa tarafından 1246/1830 yılında başlatılmıştır. Ne yazık ki inşaat tamamlanmadan 1265/1848 yılında vefat edince, camiin sağ iç kısmında yapılan kabre

19. Burada tarih sadece, "hayruhu'l-maqbûl ola" kısmındadır.

* 1. beyit 1. mısra, 2. beyit 2. mısra, 4. beyit 1. mısralarında vezin bozukluğu; 8. ve 9. beyitlerde de okunamayan kısımlar vardır.

defn edildi. Yarım kalan kısımlar ancak Hidiv İsmail zamanında 1280/1863 yılında tamamlanıp ibadete açılmıştır. Cami en son 1935'de I. Fuat tarafından restore edilmiş olup, Kahire'nin en yüksek yerinde zarif iki minaresiyle Osmanlı'nın burada yaptırmış olduğu en güzel mimari eserlerden biri olarak varlığını sürdürmektedir. (Bkz: Resim 1)

(Bilgi için bkz: Dr. Suad Mahir Muhammed, **A.g.e.**, c. V, s. 317-318.)

4. SİLAHDAR SÜLEYMAN AĞA CAMİİ

1 Mefhar-i ehl-i himem ya'ni Süleyman Ağa
Ki odur kân-ı kerem sâhib-i'izz-i sermed

2 Sâbiķan oldu silahdân Hıdiv-u A'zam'ın
Şimdi da'vâtı ile itmede sa'y-ı bî-had

3 Yaptı nev-tarhile bu câmi-i dil-cü eşeri
Şarf-ı naqđine himmet ile o zât-ı erşed

4 İtdi târihini imlâ dil-i erbâb-ı hülûs
Câmi feyz ile oldu bu vâlâ-ma'bed
1253/1839

جامع فيص ايله اولدى بو والا معبد

Kahire'de el-Muiz Li-dinillah (Emiru'l-Cüyüş) caddesinde bulunan Osmanlı sitilinde inşa edilmiş bir camidir. Mehmet Ali Paşa'nın silahdarı Süleyman Ağa tarafından 1253/1255/1837-39 yılları arasında yaptırılmıştır. Ayrıca caminin sokak tarafındaki duvarına bitişik, Türkçe kitabesi de bulunan güzel bir sebili (Bkz. 14 no'lu kitabe) yer almaktadır. Cami hakkında bilgi için bkz: Dr. Suad Mahir Muhammed, **A.g.e.**, c. V, s. 311-13.

5. ABBAS PAŞA CAMİİ

1 Câmi-i hayr u du'â
Lâmi'i rû-yı ridâ
Sâmi-i emr-i Hudâ
Kâmi-i mekr-i a'dâ

2 Ya'ni pür cûd u edeb
Âsaf-ı Nu'man mezheb
Neşr-i hayrâta sebeb
Vâi-i Ümm-i dünyâ

3 Vireli mülküne fer
Dâver-i ferhunde-şer
Haylidir hayli eşer
Eyledi li'llah inşâ

4 Dindi târih-i seri
Hams-i mübarek cemi²⁰
Yaptı bu mişli bedi'
Câmi-i Abbas Paşa
1257/1841 ياپدى بو مىشلى بديع
جامع عباس پاشا

Atebe semtinde bulunan bu cami de Osmanlı tarzı minaresiyle dikkati çekmektedir. Önceleri Şeyh Derviş el-Aşmavi'nin tekkesi iken, onun vefatından sonra 1257/1841'de Abbas Paşa tarafından yerine bugünkü cami yaptırılmıştır. Caminin içinde el-Aşmavi ile birlikte bazı kabirler de yer almaktadır. (Bkz: Ali Paşa Mubarek, **el-Hitatu't-Tevfikıyye li-Mısır'l-Kahire**, 1983, c. III, s. 391.)

6. KADIN EFENDİ CAMİİ

1 Ömr ü iclâlin firâvân eylesün
Hazret-i Kadın Efendi'nin Hudâ
2 Eyledi mesrûr Menyel halkını
Ney-i cehdiyle o'ışmet-intimâ

3 Câmi-i Dirînesin tecdîd idüp
Rûh-ı Dirîneyi kıldı pür-ziyâ

4 Mazhar-ı ecr ü meşûbât ide Hâk
Âlem itdikçe hülûs ile du'â

20. Caminin inşasının bitirildiği tarihin tesbit edilebilmesi için son beyitteki harflerin değerleri toplamına (5) rakamını ilave etmek gerekmektedir

5 *İşbu ra'nâ beyt ile târihîni*
Nâîfî idûim muşallîne edâ

6 *Ümm-i İlhamî-i firdevs-âşiyân*
Kıldı bu nev-câmî'î li'llah binâ
ام الهامی فردوس آشیان
قلدی بر نو جامعی لله بنا

Bu cami, Mısır Valisi I. Abbas Hilmi (1848-1854)'nin oğlu İbrahim İlhamî Paşa'nın hanımı tarafından 1874 yılında yaptırılmıştır. Daha önceleri bu camiin yerinde Şeyh Abdülaziz ed-Dîrî'nin mescidi bulunduğu kaynaklarda "Mescidu Dîrîni" şeklinde geçmektedir. Camiin bugünkü durumu yapılırken, adı geçen şeyhin kabri de eserin içinde bırakılmıştır. (Bkz. Muhammed Kemal es-Seyyid Muhammed, **Esmâu ve Müsemme'yâtü min Mısra'l-Kahire**, Kahire 1986, s. 465).

Kahire Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin ve Nil nehrinin kenarında yer alan bu camiin kitabesinin hattatın İbrahim Makamî olduğu ve yazının 1292/1875 tarihinde hakk edildiği kaydedilmiştir.

7. ŞEYH SALİH CAMİİ *

- 1 *Vâlî-i vâlâ-menzilet ferman-revâ-yı memleket*
Şâhib-nisâb-ı mekremet dâd-âver-i Dârâ-vekâr
- 2 *Ol dâver-i pür-intibâh me'cûrdur bî-istibâh*
Takvasıla oldu güvâh bu câmi-i âli-menâr
- 3 *Bu dergeh-i tehlildir âşâr-ı İsmail'dir*
Bundan merâm tahsildir ecr ü şevabın bî-şümâr
- 4 *Zat-ı şerîfin kibriya itdi bu mülke muhtedâ*
Gel kıl bu câmide ana hayr u du'âya ibtidâr
- 5 *Şeyh Sâlih'e kıl ihtiram bir ma'bed ile bir makam*
Yapdı ki tâ-rûz-ı kıyâm kılsun cihanda yâdigâr
- 6 *Bu câmi pür envârdır hem ma'a pür-züvârdır*
Bânîsine dergârdır feyz-i Cenâb-ı Kird-gâr
- 7 *Ömrün ide efzûne hem-vara Hâllâku'l-beşer*
Oldukça iş bu nev-eşer saht-ı zeminde payidâr
- 8 *mî cevre tam mürde nakş olsa sezâ*
Bu ma'bed-i pâki binâ kıldı Hîdivvî nâm-dâr.
بر معبد پاکى بنا قبلدى خديو نامدار

Camiin yerinde Şeyh Salih Ebu Hadid el-Besyûmî'nin makamı bulunmaktaydı. Halk tarafından çok itibar gören bir makam olduğundan, Mısır Valisi Hidiv İsmail tarafından 1280/1863 tarihinde Osmanlı mimarisi tarzında bir cami yaptırılmıştır. (Bkz. Ali Paşa mubarek, **el-Hitat**, c. III, s. 338-339). (Bkz: Resim 2)

B. SEBİL KİTABELERİ

Bu bölümde, Kahire'de tesbit ettiğimiz 16 sebile ait 21 adet Türkçe kitabe yer almaktadır. Ancak Kahire'de bulunan sebiller sadece bunlardan ibaret zannedilmemelidir. Nitekim Ali Paşa Mubarek, 18. asrın sonlarında 245 sebil olduğunu, 19. asrın sonlarında ise bu sayının 200 dolayına indiğini kaydetmektedir.²¹ Bugün ise bu sayı daha da düşmüştür. Ayrıca mevcut sebiller de, sadece birer tarihi eser durumundadırlar. Bir kısmı da harab olmuş vaziyettedir. Hemen hemen hiçbirisi asıl maksadına uygun olarak kullanılmamaktadır.

Kahire'deki sebillerin sayılarının gittikçe azalmasının sebeplerinden biri, 19. asrın sonlarında tramvay şebekesinin kurulması sırasındaki yıkımlardır. Mevcut sebillerin sularının akmaması da, Nil sularının düzenli bir şekilde şehre taksim edilmiş olmasındadır. Halkın susuzluğunu gidermek amacına matuf olarak yapılmış, mimari tarzı, hat ve kitabelelerindeki manzumeleriyle birer sanat abidesi ve Türk Kültür ve sanatının Afrika'da şahitleri durumunda olan bu hayır eserlerinin bir çoğu ihmale uğramış, önlerine büfe v.s. yapılarak arka plana itilmiş durumdadırlar.

Halka hizmet ve sevap kazanmak amacıyla yapılan sebiller, kitabelerinden de anlaşılacağı gibi, peygamberimizin iki torunu Hz.Hasan ve Hüseyin'in ruhaniyetlerinden istimat gayesi de taşımaktadır.²² Nitekim bu

21. Ali Paşa Mubarek, **el-Hitat**, c. I, s. 243.

22. Kahire'de, Hz. Hüseyin'in adına yapılmış meşhur bir cami vardır. Bu camiin yanında bir de türbe bulunmaktadır. Halk tarafından en çok ziyaret edilen yer durumundaki bu mekanda, rivayete göre Hz. Hüseyin'in başının medfun olduğu kabul edilmektedir. Bu bakımdan, Mısır'ın her dönemindeki idarecileri bu camiye büyük önem vermişler ve çeşitli ilaveler yapılarak burayı mamur hale getirmişlerdir. Sultan Abdülaziz'in talimatıyla Hidiv İsmail tarafından bir hayli masraf yapılmış ve bir de Osmanlı tarzı minare yaptırılmıştır. Ayrıca Osmanlı döneminde bu camide dini günlerde Türkçe mevlid okutulurdu. Bugün de hemen hemen her türlü dini merasimlerin yapıldığı yerdir. Bu camiin halk arasında çok büyük bir manevi değeri vardır. Nitekim çeşitli hayır faaliyetlerine başlarken, Hz. Hüseyin'in ruhuna dualar ederek şefaatinin talep ederler. (Bu hususta geniş bilgi için bkz: Dr. Suad Mahir Muhammed, **a.g.e.**, c. I, s. 355-381).

7. Beyit 1. mısra'nın vezni bozuk; 8. beyit 2. mısra tam okunamadı

husustaki bazı beyitler şöyledir:

*Kim Hasan rûh-ı Hüseyin'in aşkına mal bezl idüp
Oldu tufik-ı ilâhî kendüye bunlar binâ*

*Kerem zi-şân-evkâf içre Muhammed Kethüdâ
Bezîl mâl ile Hüseyin rûhunu şâd eyledi*

*Eyledi icrâ-yı Keuşer ehl-i beytîn rûhuna
Hubb-ı sıbteyn ile şâd itdi revân-ı Haydar-ı*

*Ümm-i Dûnyâ'yı İmam aşkına kıldı reyyân
Eyledi şâh-ı şehîdân için ihsânını sebil*

Bu beyitlerden anlaşılmaktadır ki, sebil ve hayır eseri yaptırmaktaki gayeler arasında, ehl-i beyt sevgisi ve bilhassa Kahire'deki Hz. Hüseyin adına yapılmış ve başının defn edildiği türbenin ruhaniyetidir.

Sebillerin asıl gayesi ise, herhangi bir karşılık beklemeden ahaliye su ikram etmek, bu vesileyle de sevaba nail olmaktır. Böyle bir hizmeti yapmakla sanki Nil nehrinin, çölün ortasından akıp giderken çorak toprakları sulayıp yeşillendirdiği gibi, sebil vasıtasıyla susuz insanların ihtiyacının giderilmesi aynı tutulmuştur. Nitekim bu anlamdaki bazı beyitler de şöyledir:

*Bâiş oldu lutf ile bu mevkîîñ ihyâsına
Sû-be-sû aşşânı reyyân eyledi mânend-i Nil*

*Cârî kılup hayrâtını âb-ı zülâl-ı şâfını
Bilmez içen bir şasını gûyâ bir midir âb-ı Nil*

*Bezîl eyleyüp sîm ü zerri akıtdı mâ-i Keuşer'i
Şâd itdi rûh-ı Haydar-ı dil-teşnesine virdi necât*

*Nûş idüp bâı u gedâ suyun alup bî-teklif
Kimseye zerre kadar minnet olunmaz tahmil*

Kahire'nin eski semtlerinde yoğunlaşan sebiller, Nil'den uzak insanlara zahmetsizce su temin etmelerini sağlamanın yanında bunları yaptıranların halk arasındaki itibarlarının artmasına da vesile olmuştur. Bu maksatla olmalı ki, birçok Ağa, Bey, Vali, hatta Sultan, kendi

adlarına sebil inşa ettirerek, daha çok kişiye hitab edebilmek için kitabelerini Arapça yazdırmışlardır.

IV. Mehmed, III. Mustafa ve I. Mahmud tarafından yaptırılan sebiller, Osmanlı padişahlarının bu meydana yaptırdığı eserlerdendir. Bunlardan sadece IV. Mehmet sebilinin kitabesi Türkçe olduğundan, burada sunacağız.

III. Mustafa Sebili, Seyyide Zeynep Camii'nin karşısında olup iki katlıdır.²³ Kitabesi Arapça olduğu için buraya almadık. Sebilin üst katı, bugün hayır müessesesi, alt katı da ardiye olarak kullanılmaktadır. Beş beyitten ibaret Arapça kitabesi, yarım daire şeklindeki sebilin alınlığında yer almaktadır. Buradaki, "Hayratu's-Sultan b. es-Sultan, es-Sultan Mustafa Han 1173" ifadesinden, eserin 1759 yılında yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Port Said Caddesi'nde bulunan I. Mahmud Sebili de yapı olarak III. Mustafa Sebili'ne benzemektedir. Ancak bu külliye, mescidi, mektep ve kütüphanesi, içindeki küçük bahçesiyle, İstanbul'daki benzer medreseleri andırmaktadır. Yıllarca Ezher Üniversitesi'nde okuyan Türk öğrencilerin ikametine ayrılmış bulunan bu külliye bugün başka maksatlarla kullanılmaktadır. Sebil ise, bu külliyenin köşesinde, sokakla caddenin kesiştiği yerde, yarım daire şeklindedir. 1164/1751'de yapılmış olan bu sebilin ondört beyitlik Arapça kitabesi bulunmaktadır.

Osmanlı döneminde yapılip da kitabesi Arapça olan daha bir çok sebil vardır. Bunların dışında bir de, kitabeleri hem Arapça hem de Türkçe olanlarına rastlanır. Mesela: Şeyh Salih Sebili, Mustafa Fazıl Paşa Sebili, Mehmet Ali Paşa Sebili bunlardandır.

Kitabesi hangi dilden olursa olsun, Kahire'de bulunan bu sebiller üzerinde detaylı bir çalışma yoktur. Mısır'daki kongrelerde bazı sebiller hakkında sunulan tebliğler²⁴ ve yapılan yüksek lisans tezleri²⁵ ise yeterleri sayıda değildir. Daha önce sözünü ettiğimiz Robert Mantran'ın çalışmasında da sadece sekiz sebilin kitabeleri birtakım eksiklerle yayınlanmıştır.

23. Bkz. Resim 29.

24. Bu tebliğlerden bazılarının özeti için bkz.: *The 8 th International Congress Of Turkish art (Papers Summaries)*, Kahire 1987.

25. Mesela: Mısır Eski Eserler Genel Müdürlüğü'nün Berkuk Külliyesi'nde görevli Emanî Hanım, Silahdar Süleyman Ağa Sebili üzerinde; Muhammed Hüsameddin de, Osmanlı döneminde yapılan sebillerin mimari özellikleri üzerinde çalışmaktadır.

1. SULTAN IV. MEHMED SEBİLİ

1 Vaz' olundu sâkiyâ Sultan Muḥammed nâmına

Bir sebîl daḥî yapıldı sâkiyânîñ yanına

2 Nûş idüp âb-ı şafâ-baḥşından anıñ teşneler

Eylesünler çok du'â ol pâdişâhın şânına

3 Çün tamâma ericek ḥâtif didi târiḥini:

Bu şevâb oldu revâ Sultan Muḥammed adına

1077/1666 بر ثواب اولدی روا سلطان محمد آدنه

Bu sebîl, Eseru'n-nebi Mahallesi'nde, ta-ceddin Muhammed b. Hanna tarafından yaptırılan **Ribâtul-Asar** Külliyesi'ndedir.²⁶ Bu külliye, Hz. Peygamber'e ait bazı eşyaları muhafaza etmek amacıyla inşa edilmiştir. Mekanın kutsiyetine binaen Sultan IV. Mehmed de buraya bir sebîl yaptırmıştır. Kitabe, Robert Mantran tarafından yayınlanmıştır.²⁷

2. DÂRU'S-SA'ADE AĞASI ALİ AĞA SEBİLİ

1 Bi-ḥamdillâh binâ-yı câ-yı enver

Âli Ağa'ya olubdur müyesser

2 Şehinşâh-ı mu'azzam haznedârı

Bu rütbe ile buldu şöhret vaḳar

3 Ḥayât-ı câvidânı buldu tâci

Sebîl üzre hak itdi mektebi yer

4 Mürûr idüp içen âb-ı zülâlin

Didi Mevlâ kıla ecrini evfer

5 Muşanna' şan'ata tahsîn ü târiḥ

Ma'âda ḥub binâ vü kese ezher

1084/1673 معاده خوب بنا و کسه ازهر

Sultan Hasan Camii civarındaki Süyûf Caddesi'ndedir. Darussaade ağası Ali Ağa tarafından mektep ve sebîl olarak yaptırılan bu bina, Mehmet Ali Paşa zamanında mühimmat deposu haline getirilmiştir. Aynı durum Hidiv İsmail zamanına kadar devam etmiştir. 1291/1874 yılında ise, sebîlin üst katı, kız okulu haline dönüştürülmüştür.²⁸

3. YUSUF AĞA SEBİLİ

1 Emr-i inşâ ile bu câ-yı qadîm

Oldu iḥyâ zehî mahall-i azîm

2 Bir tarafda sebîliniñ el-ḥaḳ

Ḥulu u bârid suyu şifâ-yı saḳîm

3 Hem daḥî fevkinda mekteb-i etfâl

Buldu ikrâm-ı tam ḥayr-ı yetîm

4 Dâr-ı Devlet-Ağa-yı Yusuf Ağa

Sa'd u izzetde zâtı ola muḳîm

5 Bu vekâle binâsı itmâmını

İsm-i bâline anıñ oldu vesîm

6 Ḥüsn-i vaz 'ı ile akl mi'mânı

Yazdı târiḥini binâyâ ḍzîm²⁹

1088/1677 بنایه عظیم

Babül-Vezir Caddesi'nde bulunmaktadır. Sebîl ve mektep olarak kullanılmak üzere 1088/1677 yılında Yusuf Ağa tarafından yaptırılmıştır. (Bkz: Resim 3).

4. İBRAHİM ÇORBACI SEBİLİ

1 Mekteb-i ta'lim-i Kur'an u sebîl

İtdi İbrahim Çorbacı binâ

26. Ribâtul-Asar hakkında geniş bilgi için bkz.: Dr. Suat Mahir Muhammed, A.g.e., c. 1, s. 413-416.

27. Robert Mantran, "Inscriptions Turques Ou De L'époque Turque Du Caire", *Annales Islamologie*, Cairo 1972, c. XII, s. 214.

28. Bkz. Ali Paşa Mübarek, A.g.e., c. II, s. 161.

29. Beyitteki tarih, "binâyâ azîm" ibaresindedir.

2 Hânîf-i İsa didi târihini

Mâ sebîlu'llah keuşer âyn-ı mâ

1106/1694-95 ما سبيل الله كوثر عين ما

Bu sebilin yerini tesbit edemedik. kitabeyi yayınlayan Robert Mantran da sebilin yeri konusunda bilgi vermemiştir.³⁰

5. BEŞİR AĞA SEBİLİ (1)

1 Hâliya Dâru's-sa'ade kim Beşir Ağa nişân

İtdi bu hayrâtı li'llah âleme kıldı şilâ

2 Kim Hasan rûh-ı Hüseyn'in aşkına mal bezl idüp

Oldu tevfik-i ilâhî kendüye bunlar binâ

3 İtdi itmâm cümle şart ile sa'y u himmeti

Vekil 'Abdullah Ağa'ya olunur bunda şenâ

4 Âyn-ı zemzem didi ki târih için hay hemin

Didiler aşân hakkâ bu sebîl-i bî-riyâ

1130/1718 دیدیلر عطشان حقا بو سبیل بی ریا

Bu sebil, Beştak Caddesi'nde olup, Darus-saade ağası Beşir Ağa tarafından 1130/1718 tarihinde iki kat olarak inşa ettirilmiştir. alt katı sebil, üst katı ise mektep olarak kullanılmıştır. Ancak halen her iki amaç için de terk edilmiş durumdadır. Sebilin iki adet kitabesi bulunmakla beraber, nazımının kim olduğu belirtilmemiştir.³¹

6. BEŞİR AĞA SEBİLİ (2)

1 Beşir Ağa Darü's-sa'ade

Yessera'llâhü's-sa'ade

2 Yaptı bu sebîl ü mektebi

Kabul olundu meşrebi

3 Kodu bu fenâda bir eşer

Şerhi ola aña mâ-i Keuşer

4 İtmâmında denildi târih

Oldu badu's-sa'd keukeb-merrih

1131/1718 اولدی باد السعد کوکب مریخ

7. MUHAMMED KETHUDA SEBİLİ

1 Menba'u'l-hayri'l-enâm ya'ni ol şâhib-atâ

Âsaf-ı Hüsrev u Dârâ'yı bünyâd eyledi

2 Kerem-zî-şân-ı evkâf içre Muhammed Kethudâ

Bezî-i mâl ile Hüseyn rûhunu şâd eyledi

3 Âceb mi bu felek bir mustazal olsa oña

Mâyil-i hayrâta sa'y itmeyi mu'tâd eyledi

4. Tûl-ı ömr ile mu'ammer ide Bâri-yi Hudâ

Niçe zeelde yatur İnsanı dil-şâd eyledi

5 Geldi hâtifden ana târih-i zibâ Hamdiyâ

Âyn-ı zemzemdîr sebîlîñ şevkî inşâd eyledi

عین زمزمدر سبیلک شوقی انشاد ایلدی

Babu'l-Vezir Caddesi'nde bulunmaktadır. Robert Mantran, bu sebil için, "**Fontaine de Habashi Kethuda**" diyerek³² Habeşi Kethuda ismini öne çıkarmakta ise de, buna dair bir bilgi kitabede ve kaynaklarda yer almamaktadır. Ayrıca Mantran, bir çok yanlışlarla neşrettiği kitabenin tarihini 1137/1724 olarak göstermekteyse de, son mısraın sayı değerlerinden bu netice çıkarılamadı. (Bkz: Resim 4).

8. İBRAHİM AĞA SEBİLİ

1 Mazhar-ı lutf-ı ilâhî zübde-i erbâb-ı câh

Ol sûtûde halk-ı hayr-endîş İbrahim Ağa

2 Sa'y u himmet kıldı teshîl-i rızâ-yı himemden

Böyle bir binâyı sebîl selsebîl itdi binâ

30. Robert Mantran, A.g.e., s. 218.

31. Hakkında bilgi için bkz. Ali Paşa Mübarek, A.g.e., c. III, s. 100

32. Robert Mantran, A.g.e., s. 219.

3 Âb-ı sâfiden içüp şarâb-ı keuser benzerin
Umarız ecrin muda'af ide mahşerde Hudâ

4 Nûş iden âb-ı zülâlınden didi târîhini
Böyle bir sebile Cennet'den gelür su dâimâ
بویله بر سبيله جنتدن کلور صو دائما

Sebil, Aksungur en-Nâsirî'nin 728/1327'de yaptırmış olduğu camiin kenarındadır. Bu camiye nazır seçilmesinden sonra İbrahim Ağa sebili inşa ettirmiştir.³³

9. TOSUN PAŞA SEBİLİ (1)

1 Vâli-yi Vâlâ-yı Mısr itdi binâ
Bunda bir a'lâ sebîl-i bi'âdil

2 Âb-rû-y efzâsı gâyet hoşg-vâr
'Aynı yâ tesnîmdir ya selsebil

3 Hayret inşâ eyledi târîhini
Eşribu'l-atşâna min mâl's-sebil
اشربوا العطشان من ماء السبيل 1236/1821

Ahmet Tosun Paşa, Mehmet Ali Paşa'nın Hicaz Seferi'ne iştirak eden oğludur. Bu savaştan zaferle dönen Tosun Paşa, Nil kıyısında meşhur bir şehir olan Reşid'de dinlenirken tağuna yakalanmış ve yirmi yaşındayken 1231/1816 yılında vefat etmiştir. Oğlunun genç yaşta vefatına çok üzülen Mehmet Ali Paşa, onun hatırasına bu sebili yaptırmıştır. Kahire'nin, Osmanlı zamanında yapılmış en büyük sebillerinden biri olup, üst katı çocukların eğitimi amacıyla mektep olarak düşünülmüştür.³⁴

Kahire'nin en çok tarihi eseri sahip el-Muiz Li-dinillah Caddesi'nde bulunan sebilin üç ayrı kitabesi vardır. Halen terk edilmiş vaziyettedir. Önüne, küçük büfeler de inşa edildiğinden sebilin güzel görünümü gizlenmiştir. (Bkz: Resim 5, 6).

10. TOSUN PAŞA SEBİLİ (2)

1 Vâli-i Mısr-ı Muhammed Ali Paşâ-yı Celil
Neyl-i lutf u keremin eyledi atşâna sebîl

2 Yâd idüp hayr ile mahdûmu Tosun Paşa'yı
Rûhuna celb-i du'â eyledi bâ-zıkr-i cemil

3 Ecrini rûhuna meşrûr idüp ol niyyet ile
Bir sebîl itdi binâ kıldı anıñ içün sebîl

4 Âb-ı can-perveri itdikçe ataşı reyyân
Yazılır haşre kadar defterine ecr-i cezîl

5 Cevher-i âb ile gencînesi oldu memlû
Himmeti illet-i gâiyyesini itdi teshil

6 Bir sebîl oldu ki dünyâda nazîri nâ-yâb
Belki Cennet'de olur çeşme-i nesîme 'adil

7 Renc ile olunur lutf-ı mizâcı tercih
Selsebile kılınur ta'm-ı lezzî temşîl

8 Tâs-ı simini ide mâh-ı nû-yı reşk-âver
Âb-ı şîrini ider çeşme-i memheri tecmîl

9 Burc-ı âbı gibi etrâfı kevakible dolu
Rûz u şeb ehl-i raşad anları eyler ta'dil

10 Delv-i simini gurubunda olur mâhî bedel
Câm-ı zerrîni tulû'unda olur mihre mesîl

11 Kâşreden bahra ider ehl-i nazar istidlâl
Zerreden mihre çeker nûr-ı başiretle delil

12 İşte bu menheli ol dâver-i dâd-ârânın
Vüs'at-ı lücce-i elîfâfına burhân-ı cefîl

13 Meşreb-i şâfi gibi menhel-i gıdası üzre
Çevrünüp itmededir halk nasibini taşîl

14 Hıssa-i "Nahnü kâsamnâ"³⁵ da bu da dahıldır
Rızık maksûm olunur ehline böylece taşîl

33. Bkz. Ali Paşa Mubarek A.g.e., c. II, s. 284.

34. Bkz. Ali Paşa Mubarek, A.g.e., C. II, s. 121-122

35. Zuhuf Suresi, 32 ayeti kastedilmektedir.

15 Nûş ider bâ-yı gedâ suyun alup bî-teklif
Kimseye zerre kadar minnet olunmaz tahmîl

16 Mâ-i sâfi gibi bir nimet-i pâkize mi var
Cümle eşyâya cihan içre odur rûkn-i asîl

17 **Hayretâ** harf-i mücevherle mısra'ayn³⁶
Her biri başkaca târihin olundu tertil

18 Yabdı teufik-i Hudâ birle sebil-i âli 1236/1821
Şâfi âb itdi Muhammed 'Alî Paşa tesbîl 1236/
یابدی توفیق خدا برله سبیل عالی
1281 صافی آب ایتدی محمد علی پاشا تسبیل

11. HALİL PAŞA SEBİLİ (1)

IVâlt-i vâlâ-yı Mısr Âsaf-şiyem dürr-i evkâr
Âb-ı rû-yı mülk ü millet mefhar-ârâ-yı vultât

2 Nâm-daş-ı Fahr-i âlem zîver-i ism-i Ali
Câmi-i ismeyn-i eşref dâver-i Haydar şıfat

3 Nâm-ı nâmî-yi kirâmı feyzinin tesiridir
K'itmede zamânı mâ-i lutfi ile iktibat

4 Cûş-ı neyl-i atâyâsıyla şâd olmada
Çar erkân-ı ânâşır heft kişver u şeş-cihât

5 Cû-yı tab'ı itmede neşr-i zülâl-ı merhamet
Bağr-ı cûdı kılmada hayrâta her-dem iltifât

6 Gark-ı ihsânı iken halk âlem-i nâsutda
Kulzum-ı gufrâna da gâuvâs ider ba'de'l-memât

7 Mîr-i mîrandan Halil Paşa habîb-i ekremi
Dâm-ı dünyâdan uçup lûkbâya açdı cün kanat

8 Cânı için fi-sebîl'llah âb itdi sebil
Rûhunu gark-âb-ı rahmet itdi bu 'azb-i furat

9 Tâs-ı varn felek iken âbını *
Ki ateşin mihr ü mâh ile suyunu iktifât

10 Sûre-i Keuşer'le istikbâl idüp dil-teşneyi
Çağlayup zeuraqları dırlar gel iç âb-ı hayât

11 Menba'-ı feyz-i atâyâ ide Hâk dergâhını
Zemzem-i ihsânına müstağrak olsun kâinât

12 **Sâmiya** atşâna sebil eylerim târih ile
Gel gözüm 'ayn-ı Ali Paşa'dan al âb-ı hayat
1244/1828 گل گوزم عین علی پاشادان آل آب حیات

12. ERZİNCANLI HASAN AĞA SEBİLİ

1 Mâyil-i hayr olduğu cün dâver-i dâvâr-ı Mısr
Olmadadır her işinde feyz-i Hâk'ın mazharı

2 Sû-be-sû âb-ı hayat ider her bendesini
İşte tercihim budur İskender'e yol dâveri

3 Kapucubaşı Hasan Ağa-yı Erzîngâni kim
Bendesî olmağ-ıla yapı bu sebil-i hoş-teri

4 Eyledi icrâ-yı Keuşer ehl-i beytin rûhuna
Hubb-ı sibteyn ile şâd itdi revân-ı Haydar'ı

5 Kana kana iç suyun âb-ı hayât ise merâm
..... **

6 Defter-i a'mâline sebt ola ecr-i bi-hisâb
Yapdığıcün bu sebil-i nev-esâs-ı enveri

7 Çünkü seyr-âb itdi atşânı zülâl-ı rahmeti
Hod dahı yâ Rab içe dest-i Ali'den keuşeri

8 Gün-be-gün müzdâd olup ömrü veli-yi ni'metin
Katre-i ihsânı reyyân eyleye her kişveri

36. Buradaki, "Harf-i mücevherle mısra'eynin" ifadesiyle, son beytin her iki mısraındaki noktalı harfler ayrı ayrı toplanıp hesap edildiğinde, sebilin inşa tarihi olan 1236/1821 elde edilebileceği anlatılmak istenmiştir.

* Bu mısra tam okunamadı

** Bu mısra okunamadı

9 Reşha-pâş-ı kândolup târihini yazdım Nazîf
Al Hasan Ağa sebilinden iç 'ayn-ı sükkeri
1246/1830 ال حسن آغا سبيلندن ايچ عين سكرى

Bu sebil, Ahmed Mahir Caddesi'ndedir. Tamamı dokuz beyit olan bu kitabeyi Mantran üç beyit olarak vermektedir.³⁷ Bu hata, üç yüzü bulunan sebilin önüne zamanla büfe yapılmış olması nedeniyle, sadece bir tarafının meydana kalmasından kaynaklanmaktadır. Mantran, arka da kalan kısımları farkedememiş olmalıdır. (Bkz: Resim 7,8)

Sebilin Erzicanlı Kapucubaşı Hasan Ağa tarafından yaptırıldığı üçüncü beyitten anlaşılır. Ayrıca tarih beytinden sonra, kitabenin hakkâkının Ebu'l-Kasım Geylanî olduğu - Farsça olarak şöyle belirtilmiştir: "Râkım-ı tarih-i in-sebil Ebu'l-kasım Şahid-i Gaylani.

13. HALİL PAŞA SEBİLİ (2)

1 Hıdiuv-i a'zam itdi âlemi seyr-âb-ı ihsâna
Yapıldı bu sebil mânend-i Keuşer irdi pâyâna

2 Sevâbın eyleyüp rûh-ı Halil Paşa'ya hem i'tâ
Niçe can virmesünler bende-gân ol zât-ı zî-şâna

3 Bu bir mısra'la Fâtih arz u itmâm eyle târihin
Kılup câri sebil çün fi sebil-i'llah atşâna 1246/
1830 قيلوب جارى سبيل چون في سبيل الله عطشانه

(Bkz: Resim 9, 10).

14. SİLAHDAR SÜLEYMAN AĞA SEBİLİ

1 Hâbbezâ bu câri olmuş bu sebil-i dil-güşâ
Eşrakât min meşrebi'l-ke'si envâr-ı celil(!)

2 Nûş iden bir kâsesin tesnîmi itmez 'aynına
Meşreb-i kâfurdur zira mîzâc-ı zencebil

3 "Lezzeten li's-şâribin"³⁸ hamr-ı tîselden müstebâr
Âb-ı ahyâdır dimâğ-ı Mısra' bu keuşer celil

4 Cennetü'l-Firdevs'e döndürmüş bu câ-yı -dil-keşi
Tahteha'l-enhâr kılmış menzilin mecrâ-yı Nil

5 Şâhibu'l-hayrât Silahdar Süleyman Ağa kim
Dâver-i İbrâhim Ağa ruhuna yaptı sebil

6 Fî sebil-i'llah idüp bu ahseni'l-hayrâta ses
Kerbelâ atşânı olup aşkına hayru'd-delil

7 Kaşresi düşdükçe her bir kâsesi oldukça nûş
Lâ-yu'ad bulsun Cenâbu'l-Bârî'den ecr-i cezil

8 Rûz-ı haşr oldukça yâ Rab Keuşer-i Rıdvân ile
Ol kerîmü'z-zâtı kandır sende ey lutf-ı cemil

9Virsün ecri gayr-i memnûn 39 Hazret-i Rabbi'l-enâm

Bu sebilden nûş-ı cân itdikçe ebnâ-yı sebil

10 Zühdi-zâde çıkdı bir dil-teşne târihin didi

Can-fezâdır bu sebil "fihâ tüsemînâ selsebil"⁴⁰
1253/1837 جانفزارد بر سبيل فيها تسمى سلسبيل

Süleyman Ağa, Mehmet Ali Paşa'nın yanında yetişmiş ve bir çok görevlerde bulunmuştur. Önceleri Çuhadar iken, daha sonra Paşanın Silahdar'ı oldu. Babu'l-Fütuh'daki cami, mektep ve bu sebilden ibaret külliye, onun yaptırdığı hayır eserlerindendir.⁴¹

15. TOSUN PAŞA SEBİLİ (3)

1 Ol Hıdiuv-i Cem-haşem deryâ-himem baħr-ı kerem

Ya'ni her aqvâli her ef'ali ayn-ı vâridât

2 Emr idüp bir nev-sebil rûh-ı Tosun Paşa için
Buldı çün havz-ı cinân içre makâm-ı âliyât

37. Bkz: Ali Paşa Mübarek, A.g.e., c. III, s. 205.

38. Nahl Suresi, 66. ayeti kastedilmektedir.

39. Tin Suresi, 6. ayeti kastedilmektedir.

40. İnsan Suresi, 18. ayet.

41. Hayatı için bkz. Ali Paşa Mübarek, A.g.e., c. V, s. 40-41.

3 Düşdi **Fâtih** katre-veş târih dü-şakḳ ḥâmeden
Akdırır çü ḥâsılı bir yüze mânend-i ḥayât
1254/1838 آقديرر چو حاصلی بر بوزه مانند حیات

ibarettir. üst katı ise mektép olarak inşa edilmiştir. Burada bulunan iki kitabeden birinin nazımı Rüşdî, diğerinin ise Nailî'dir. İkinci kitabe, **Türk Edebiyatı Dergisi**'nde hatalı bir şekilde yayınlanmıştır.⁴²

16. AHMET RIFAT PAŞA SEBİLİ (1)

1 Ser-çeşme-i cûd u kerem lutfile âlem
muḡtenem

Her vechile âli-himem zât-ı bende seyyid-sıfât

2 Mihr-i atâ-yı Kird-gâr pertev-nisâr-ı ruz-gâr
Bedr-i münîr-i şive-kâr ser-tâc-ı faḫr-ı muḫsînât

3 Ḥadiḳa-i Zehrâ âdil cûdı derûn için baḫr-ı Nil
Yapdı bu mevzî'da sebîl akıtdı mâyi çün furat

4 Fikr eyleyüp 'uḳbâsını terk eyledi dünyasını
Ma'mûr idüp me'vâsını gördü yok âlemde şebât

5 Bezî eyleyüp sîm ü zerri akıtdı mâ-i Keuşer'i
Şâd itdi rûḥ-ı Ḥaydar'ı dil-teşne virdi necât

6 Bâ-aşḳ-ı şâh-ı Kerbelâ icrâ idüp kurbunda mâ
Atşâna gelsün...işte budur âb-ı ḥayât*

7 Bezḡ-ı hüma-veş bu sebîl iki yanında selsebil
Ceryân-ı mâ eyler delîl olmuş aña iki kanat

8 Ḥaḳḳâ ki iḥsân eyledi lutfın firâvân eyledi
'Atşânı reyyân eyledi akıtdı âbı her cihât

9 Rüşdî didi târiḥ-i tam oldu sebîl ilkâ-yı tam

Gel İmam'ın aşḳına cânın bula dâyim ḥayât
1268/1852 گل امامك عشقنه جانك بوله دایم حیات

Bu sebîl, 1879-1892 yılları arasında Mısır valisi Mehmet Tefvik'in amcası Ahmed Rif'at Paşa'nın annesi için yaptırılmıştır. Hüseyin Camii'nin batı yönünde bulunan Han-ı Halili'nin giriş kısmında yer almaktadır. Kitabelerden de anlaşılacağı gibi sebîl iki bölümden

17. AHMET RIF'AT PAŞA SEBİLİ (2)

1 Eşer-i vâlide-i ḥazret-i Ahmed Paşa
Feyz-yâb eyledi bu mevkii mânend-i Nil

2 Menba'-ı cûd u kerem ebrah-ı iḫmet-pâk
Ḥilye-i sîreti ile ebraşına şabr-ı cemil

3 Ne sa'adet ki ziyâretle Rasûlü'l-mehâ
Eyledi ḥaccın edâ âhirete oldu râhil

4 Şive-kâr-ı du-cihan olsa sezâ-var nâmı
Öyle pâkize-sıfat şâhibe-i necl-i nebîl

5 Su-be-su olmada câri ḥasenâtı ḫalḳa
Şübhesiz eyledi Ḥaḳ nâyile-i ecr-i cezîl

6 Çeşme-sâ-ı hestî buldu yoluyla suyunu
Bir seb il eyledi bünyad ki bî-mîşl ü bî-adîl

7 Ümm-i Dünyâ yı eytâm aşḳına kıldı reyyân
Eyledi şâh-ı şehîdan için iḥsânın sebîl

8 Ser-be-ser teşneleri eyledi seyr-âb-ı atâ
Ḡarḳa-i rahmet ide Ḥazret-i Mevlâ 'yı Celîl

9 Nailî eyledi târiḥini hâmem işrâb
Virdi atşâna safâ su gibi icrâ -yı sebîl
بردی عطشانہ صفا صو گبی اجرای سبیل

1269/1853

42. Bkz: Osman Nuri Özpekel, "Kahire'de Nailî-i Cedid'in Bir kitabesi", **Türk Edebiyatı Dergisi**, Temmuz 1989, Sayı 189, s. 61.

* Bu mısra tam okunamadı.

18. MUSTAFA FAZIL PAŞA SEBİLİ

- 1 *Eşer-i vâlide-i mâcidedendir bu sebîl*
Du-cihanda ola Yâ Rab sebeb-i ecr-i cezîl
- 2 *Habbezâ vâlide-i hayrdır kim asla*
Olamaz zât-ı mu'allâsına dünyada meşîl
- 3 *Hayr u ihsân u taşaddukda o ehl-i iffet*
Dem-be-dem eylemede mâ-melekin hep tesbîl
- 4 *Euvelâ câmi-i zîbâyı tamam eyleyerek*
Der-aşab câ -yı sebîli daği kıldı teşkîl
- 5 *Hüsn-i niyyetle muvaffak olarak hayrâtına*
Bâreka'llah anı da eyledi el'ân tekmi'l
- 6 *Paşa ferzend-i hüma kadri ile âfâka*
A'ni düstûr-ı ulâ baħr-ı atâ zât-ı celîl
- 7 *Muştafâ Fâzıl o paşâ -yı felek mertebe kim*
Ebr-i ihsânı ider âlemi her-dem tesbîl
- 8 *Luḡf u ihsânına söz yok ki cihan leyl ü nehar*
Asitân-ı der-i iclâlini eyler takbîl
- 9 *Asl u nesli ile dâim ola döndükçe felek*
İdeler sâyelerin bâ y u gedâ zıll-ı zalîl
- 10 *Kâmilâ hatm-i du'âdır bu mücevher tarihin*
Ba'ış -i ecr ü necât ola ilâhî şu sebîl 1280/
1863 باعث اجر و نجات اوله الهی شو سبیل

Mustafa Fazıl Paşa'nın annesi Ülfet Hanım tarafından 1280/1863'te Beştak Caddesi'ndeki camiin karşısında yaptırılmıştır.⁴³ (Bkz: Resim 11)

19. ŞEYH SALİH SEBİLİ

- 1 *Nâm-ı Hıdivu-i a'zama ni'me'l-eşerdir bu sebîl*
Her fi'lîni maḡrûn ide tufikânı Rabbi Celîl

2*

Tab'ında hep mükemmeldir ḡabîb-i sun'ı cemîl

3 *Bir ḡayr içün Allah'dan ḡâfız aña Allch'dır*
Maḡsûdu vechu'llahdır dünyâda zıll-ı zalîl

4 *Şıdk u ḡulûş-ı bâl ile sa'y-ı sa'âdet a'mâl ile*
Şarf u cûd u mâl ile âmâlinde ecr-i cezîl

5 *Ab-ı ḡayât -ı rahmeti ihyâ iden her milleti*
ḡaḡḡ'a ḡulûş-ı niyyeti lâ-şek ider ömrün tavîl

6 *Dünyâ vü 'uḡbâsına ḡayr olan her meş'âsına*
ḡayr-ı lâ-tuḡşâsına âḡânnı kıldı delîl

7 *Ez-cümle Şeyḡ Şâlih'e şu câmi-i bünyan seni*
İnşâ idince eyledi bu ḡana tasmi'm sebîl

8 *Nâil olup âmâline revnaḡ uirûp ümmîdine*
Seyr eyle çâr erkânını Cennet-mişîl *

9 *Cârî kılup ḡayrâtını âb-ı zülâl-ı şâfını*
Bilmez içen bir tasını ḡûya bir midir âb-ı Nil

10 *ḡaḡ âb-ı lezîz-i ḡoş-ḡusunda az kılmışdır akrân*
Cârî ola leyl ü neḡâr ḡayrâtı bade ceylin cil

11 *Cevherile zeyn itseler Kâmilâ ser-târiḡin*
Yapdı Hıdivu-i muḡterem âfâka nâdide sebîl.
1284/1867 یاپدی خدیو محترم آفاقه نادیده سبیل

Lazoḡlu Meydanı'ndaki Şeyḡ Salih Camii karşısında bulunan bu sebîl, Hıdiv İsmail tarafından 1284/1867 yılında yaptırılmıştır.⁴⁴ Diğer sebillerde olduğu gibi burada da ikinci kat mektep vazifesi görmüştür. Sebîl ha'en bakımlı olup, suyu da akmaktadır. (Bkz: Resim 12,13)

43. Bkz. Ali Paşa Mübarek, A.g.e., c. III, s. 91.
44. Ali Paşa Mübarek, A.g.e., c. III, s. 338.
* Bu mısra okunamadı.

20. ÜMMÜ ABBAS PAŞA SEBİLİ

1 Hâzret-i Abbas Paşa-yı esbakın *

Rûh-ı pâki oldu bî-şek maẖhar-ı ecr-i cezîl

2 Mâder-i işmet-medârı ol mu'allâ geuherin

Eyledi bir nev-eser bünyâd bî-mîsl ü -adîl

3 Bâ'îş oldu lûtf ile bu mevkî'in ihyâsına

Sû-be-sû atşânı reyvân eyledi mânend-i Nil

4 Halka işrâb eyledim tarih-i tâmin Nâilî

Birrile icrâ kılındı hasbeten il'illah sebîl

1284/1867 بر ايله اجرا قلندى حسبته لله سبيل

Ümmü Abbas Sebili, Tolunoğlu Ahmet Camii yakınındaki Salıbe Caddesi'ndedir. Mısır Valisi Abbas Hilmi I Paşa'nın (1848-1854) annesi tarafından 1284/1867 yılında yaptırılmıştır.⁴⁵ Mısır Eski Eserler Genel Müdürlüğü tarafından restore edildiğinden oldukça yeni görünmektedir. Sebilin arka planında bir de mekteb bulunmaktadır. Buna dair de bir kitabe vardır. Her iki kitabenin de hattatı, meşhur hattatlardan Abdullah Zühdi'ye⁴⁶ aittir. Bu bakımdan gerek sebilin, gerekse mektebin kitabesi ayrıca sanat bakımından da önem arz etmektedir. (Bkz: Resim 11, 12).

21. MEHMET ALİ PAŞA SEBİLİ

1 Dâver-i Mısr Muḥammed Ali Paşa ki anıñ

Âb-ı Keußer ile şâkîsî ola hûr-ı cemîl

2 İsmi tecellide Muḥammed Âli Paşa'dır anıñ

Eyledi vâlidesi anlar için ḥayr-ı cezîl

3 Kıldı ervâh-ı Muḥammed Ali Paşa'ları şâd

İde her ḥayrını maḳbûl heman Rabb-ı Cemîl

4 Çünkü her bâr ider o ḥayr-ı cemîlî icrâ

Lûtf-ı Yezdân ile âlemde bula'ömr-i tavîl

5 Bu sebîlî de binâ eyledi ol kân-ı kerem

Himmat-i kâmilîsi kıldı sevuâbı taḥsîl

6 Lezzet-i nehr-i Behiştî bulıcak âbiz için

Kıldı ma'lum ki Cennet'de imiş menba'-ı Nil

7 Dûr idüp bâd-ı kederden gül-i zâtını Mevlâ

Böyle ḥayretleri kılsun çün kerem ile tekml

8 Mestiyâ târîhini nazm idelim mîsl-i güher

İtdi zîbâ-yı cihan ḥayr u binâ kıldı sebîl

1286/1869 ايتدى زيباى جهان خير و دنيا قلدى سبيل

Cumhuriyet Caddesi'yle Ramses Meydanı'nın kesiştiği yerde bulunmaktadır. Mehmet Ali Paşa'nın annesi için 1286/1869'da yaptırılmıştır.

C. ÇEŞİTLİ YAPILARDAKİ KİTABELER

Mısır'ın Osmanlıların eline geçmesinden sonra, buradaki imar faaliyetlerinin de hemen başladığını görmekteyiz. Cami ve sebilleri dışında, saray, han, defterhane ve su kanallarının inşa edildiği; Salahaddin-i Eyyûbî Kalesi'nin yıkılmaya yüz tutan kısımlarının tamir edildiği bir vakıadır. Ayrıca Nil sularının taşmasını kontrol ve takip etmek amacıyla **Mikyasu'n-Nil** yapılmıştır. Yine Nil'in daha önceleri bir kolu durumunda bulunan **Halıcı'l-Mısır** üzerinde yirmiyeye yakın köprü kurulmuş, ancak bunlar, tramvay inşa edilmek maksadıyla adı geçen halicin kapatılıp doldurulmasıyla yok olup gitmişlerdir.

Osmanlı döneminde Kahire'de yapılan en önemli eserlerden biri de **el-Kanatîru'l-Hayriyye**'dir. "Hayır köprüleri" demek olan bu yapılar, Kahire'nin kuzeyinde şehrin dışında kurulmuştur. Mehmet Ali Paşa tarafından 23 Rebiul-Ahir 1273/1848'de temeli atılan eser, ancak onun ölümünden sonra Mehmet Said Paşa zamanında (1854-1863) hizmete açılmıştır.⁴⁷ Kahire'nin dışında tek kol halinde akıp gitmekte olan Nil sularının önüne, üzeri aynı zamanda köprü vazfesi gören setler yapılarak, dört beş kola ayrılmış, böylece ara-

45. Ali Paşa Mübarek A.g.e., c. II, s. 315.

46. Abdullah Zühdi'nin hayatı için bkz. İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, **Son Hattatlar**, devlet Kitapları, İst. 1970 (2. baskı), s. 15-19.

47. Abdurrahman er-Rafîi, **Asru Muhammed Ali**, Kahire 1951 (3. baskı) s. 580-81.

* Bu misra tam okunamadı

zinin çok geniş bir bölümünün daha sulanması sağlanmıştır. Bu eseriyle Mehmet Ali Paşa ve onun soyundan gelen diğer valiler halk arasında çok büyük bir sevgi kazanmışlardır.

Ne yazık ki, bu eserlerden bir çoklarının kitabeleri bugün bulunmamaktadır. Biz burada, saydığımız çeşitli eserlere ait bazı kitabeleri kaydederek, bu meyanda yapılanlar hakkında kısa da olsa bir fikir vermek istiyoruz.

Kahire'deki müze ve sarayları gezerken her an bir Türkçe kitabeyle karşılaşmak mümkündür. Bu ister kendisi yıkıldığı halde kitabesi bulunan Abbas Paşa Sarayı olsun, ister Nil nehrinin ortasında bütün ihtişamıyla dimdik ayakta duran Menyel Sarayı'nın duvarını süsleyen çinilerin ortasında, her şeyin geçici olduğunu, sarayı yaptıranın gözleri önüne, "Bu da geçer ya hu" şeklinde yazılmış olsun.

1. İBRAHİM ÇAVUŞ KASRI

1 Sa'd ile bünyâd olundu bu mekân
Bu'â-i gülzâr-ı Cennet'den nişân

2 Ârş-ı Belkıs'a bedel kâşânedir
Mişli nâdir fi'l-hakîka der-cihân

3 Gün gibi girdi sa'âdet burcuna
Bunda bir sâat cülûs iden heman

4 Arifâna mahfi şohbet meskeni
Câ-yı tenhâ çeşm-i nâdandan nihân

5 Kûşe-i dâr-ı selâmetde mukim ...
Mesned-i zeuk ü şafada kâm-ran

6 Zâtı âfât-ı hatâlardan masûn
Vân ola lutf-ı Hudâ'dan her zaman

7 Görmeye-âlemde endûh-ı elem
Dünye vü 'ukbâda olsun şâdumân

8 Dilerim Yâ Rab bu kaşrın şâhibi
Hacı İbrahim Çavuş Mustahfazân

9 Dört hürûf ile didim tarihini

1741 1154/ Gayn u kâf nûn u dâl engüşte dâñ
غین و قاف نون و دال انگشته دآن

Bu sarayın nerede bulunduğunu tesbit edemedik. Kitabesinin Kahire İslam Eserleri Müzesi'nde bulunması, eserin yıkılmış olabileceğini göstermektedir. Kitabe, her birinde üçer beyit bulunan üç mermer levha üzerindedir. Son beyitteki, (Gayn), (Kaf), (Nûn) ve (dal) harflerinin sayı değeri olan 1154/1741, kasrın yapıldığı tarihi göstermektedir.

2. BULAK MATBAASI

1 Hâlen Hıdivu-ı Mısr Muhammed Ali vezir
Ol nâm-dâr-ı devlet ü din şahibü'l-minah

2 Âşâr-ı bî-hisâbına hatm eyledi dahî
Yapdırdı iş bu matba'ayı böyle pür-ferah

1820 1235/ 3 Hâtif Sa'id'e söyledi t ârih-i tâmını
Dâru'l-ıbbâadır itidîñ maşdar-ı esah
دار الطباعة در ايتدك مصدر أصح

Bu kitabe, Mehmet Ali Paşa tarafından, 1819'da Kahire'de kurulan Bulak Matbaası'nın açılışı münasebetiyle iç avlusundaki bir kapı üzerine konmuştur. Daha sonraları bu matbaanın yerine bugünkü Daru'l-Kütübü'l-Mısıryye inşa edildiğinden, kitabeyi yerinde bulmak mümkün olamamıştır. Kitabe ve Bulak Matbaası ile ilgili bilgi için bkz. Dr. İbrahim Abduh, *Tarihu'l-Vakai'l-Mısıryye*, Kahire 1983 (3. baskı), s. 26-30.

3. SİLAHDAR SÜLEYMAN AĞA HAN

Sübhâna'llâhi ve bi-hamdihî
Sübhâna'llâhi'l-azîm

1 Mecma'u'l-mecdi Süleyman Ağa
Ki odur hân-ı cedide bânî

2 Sa'yini eyledi Mevlâ meşkûr
Kıldı itmâma muvaffak anı

3 Ben de târihini yazdım *Hayret*

Yeni yaptırdı Silahdar Han'ı 1236/1821

می یابدردی سلاحدار خانی

Bu han, Hânü Halilî'nin içindedir. Silahdar Süleyman Ağa tarafından 1821'de yaptırılmıştır.

4.SA'DİYE KALESİ'NİN TEMEL KİTABESİ

"Kavalalı meşhur Mehmed Ali Sulbünden 1237 sene-i hicriyyesinde İskenderiye'de dünyaya gelüp yetmiş senesi Şevvalü'l-mükerreminde hitta-i Ezire-i Mısır'a hükmü cari olan Muhammed sa'id, muhafaza-i Ümm-i Dünya için işbu istihkamat-ı kaviyyeye 1271 senesi Cümada's-sani'nin 23. duşenbe günü ve mevlidünün 34. senesi, kendi yediyle vaz-ı esas etmiştir."

İsminden de anlaşılacağı gibi bu kitabe, kale inşaatı sırasında plakette halinde temele indirilmiştir. Biz bunu buraya almakla, Osmanlı döneminde yapılmış bulunan önemli yapıların temellerinin atılması sırasında bile Türkçe kitabelerin konulmasına dikkat çekmek istedik. Bu yapı ve kitabe hakkında bkz: Emin Sami Paşa, *Takvimü'n-Nil ve Asru abbas Paşa II ve Muhammed said Paşa*, Kahire 1936, c. I.

5. KAHİRE DEFTERHANESİ

1 Dâver-i Mısır Muhammed Ali Paşâ'yı benâm

Ki anıñ şânına nüh-tâk-ı felek k âşâne

2 Ümm-i Dünyâ 'yı kefi himmeti i'mâr itdi

Kalmadı gayr-ı harâbat diğeri virâne

3 Mısır defterleriniñ hıfzı için yaptırdı

İşte bak böyle bedesten nâdire defterhane

4 Hâk-ı dergâhı anıñ tekye ki ehl-i hüner

Şem'ı ikbâlîne hürşid ü kamer pervâne

5 Ömr-i ikbâlîni Hâk eyleye efzûn ki odur

Sa'y iden devlet ü din uğurunda merdâne

6 *Kâşifâ* sen hele fikr itmede bul târihiniYüz suyn döküdü qalem söyledi: *Defterhâne*
1240/1824-25

Kahire'de, Mehmet Ali Kalesi'nde bulunan Defterhane-Dârul-Mahfûzat önemli belgeler ihtiva eden bir mekan olarak yaptırılmıştır. Nitekim defterhane, "Malların tasarruf muamelelerinin yapıldığı ve kayıtlarının muhafaza edildiği yer hakkında kullanılır bir tabirdir. Araziye müteallık muameleler buradayapılır, tımar zeamet ve haslara müteallık kayıtlar da burada tutulurdu." şeklinde tarif edilmektedir.⁴⁸

Mehmet Ali Paşa'nın yaptırdığı önemli yapılardan biridir. Bu Defterhane'de bulunan belgeler, Kahire'nin diğer resmi müesseselerindeki Osmanlı dönemi arşiv vesikaları, kale-nin Darul-Mahfûzat bölümünde gayr-ı muntazam bir şekilde muhafaza edilmektedir.

6. MEHMET ALİ PAŞA'NIN KALEYİ TAMİR KİTABESİ

1 Hıdiv-i hitta-i ma'mûr-ı Ümm-i Dünyâ kim

Furû'ı âhîri aqtâra mihr-i âlem-tâb

2 Ne gam gelür saf-ı a'lâya çün ki itmededir

Lisân-ı hançeri açıldı dîne redd-i cevab

3 Bu denlü kangı-ı âşârı beyan idelüm

Cihanda buka-ı hayrı berûn-ı hadd-i hisâb

4 Kuruldu der-i zeminde bir tâk-ı vâlâ kim

Suvâr-ı resmîni vaktinde görmedi Dârâb

5 Devâm-ı devlet ü ikbâlîne söz ola mı hiç

Ki ismi nâm-ı Muhammed Ali ki şöhet-yâb

6 Zehî vezîr-i himem pişe-i şaf-der-i Maḥmūd

Ki her umûra ma'ni Müsebbibü'l-esbâb

48. Mehmet Zeki Pakalın, *osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, M.E.B. Devlet Kitapları, İst. 1983 (3. baskı), c. I, s. 419.

7 Bu yurdu eyledi tecdîd-i işâretle

Hışâr-ı kal'a-i Yûsuf ki olmuş idi harâb

8 Ser-i işâret ile söyle *Kâşifâ* târihin

Bu bâb-ı kal'a-i âlî yapıldı hayr-me'âb
1240/1824-25 بر باب نلد عالی با پیلدی خیر ماب

Mehmet Ali Paşa'nın camisinin de bulunduğu kale, Salahaddin Eyyubi tarafından yaptırılmıştır. Zamanla harab olmaya yüz tutan bu kaleyi Mehmet Ali Paşa tamir ettirmiştir. Bu kitabe, Defterhane kitabesinin karşısında, kale girişinin sağındaki surda bulunmaktadır.

7. MEHMET ALİ PAŞA'NIN KALEYİ TAMİR KİTABESİ

1 Vâli-i Mısr Muhammed Ali Paşâ'yı kerîm

Gelmedi âleme bir böyle Hıdivu-i a'zam

2 Hâk murâdın huşûle getüre rûz u sâl

Hâtır-ı nâzikini kıla küşâde her dem

3 İşte ez cümle biri kal'a-i Mısr olmuş iken

Kendiçün 'azm-i remîm eyledi çü Bâğ-ı İrem

4 Çıkdı bâ -aun-i Hüdâ mısra-ı târihi 'Aziz

Kal'a-i Mısr'ı temelden yeni yaptı muhkem
1242-1846 نلد مصری تلدن یگی یاپدی محکم

1 Küşâd oldukça bâb... *

Kıla bânisin Mevlâ mübârek

2 Kâpansun dide-i bed-hâh-ı a'dâ

Be-hakk-ı Sûe-i Yâsin ü Tâhâ

Bu iki kitabe sur içindedir. İkincisi Mehmet Ali Paşa'nın sarayının giriş kapısının üzerindedir. Diğer ise, harem kısmının kapısındadır.

8. MEHMET ALİ PAŞA SARAYI MED-HALİ

Mâ Şâ Allah

1 Dâver-i Mısr Muhammed Ali Paşâ'yı benâm

Ki cihân dergeh-i lutfunda bulur zinet tamam

2 Şâhib-i seyf u kalem Âsaf-ı pîrim efendim

ÂSuman pâye-i hem-sâye Hıdivu-i pür-efham

3 Seyfde tefrika endâz gürûh-ı tuğyân

Kalemi ebr-i bahâr u gül-i gül-zâr-ı kirâm

4Yapdı bir tâze saray kerem-i erbâb-ı himem

..... bu babı ger olsa seza vü behram*

5 Kaşr-ı Cennet gibidir kaşr-ı müzeyyen ü masnû'

Görmedi mişlini hergiz felek-i ebr-i kâm

6 Bir ferah var ki derûnunda temâşa itdüm

Naş-ı taşutri ider bûyü hep iştimâm

7 Resm-i dil-cûsına binây*

Âferin böyle gerek işte cihanda zimâm

8 Yazdı târihini bir beyt-i mücevherle 'Aziz

Kıla bânisine su'ud Cenâb-ı Allâm

9 Bâb-ı zibâ -yı Muhammed Paşâ'yı 'adil

Sa'd u nuşretle küşâd ola ilâ yeum-i kıyâm
1242/1826 باب زیبای محمد پاشای عدیل

سعد و نصرتله کشاد اوله الی یوم قیام

(Bkz: Resim 16)

* Bu mısra okunamadı

9. ABBAS PAŞA SARAYI (1)

1 Hıdiv-i muhterem vâli-i Mısır Abbas Paşa'dır
Remiz-i lutfda bünyân-ı ihsânı ide ibnâ

2 Yed-i mi'mâr lutf u'adl ile ol dâver-i devrân
İbâdu'llah'ın eyler hâlîde a'mâlin ihyâ

3 İmâd-ı mülkine nakd-i efkâr şarf eyler
Olur ma'mur elbet mülk-i Mısır evvelkiden a'lâ

4 Maşâlih ru'yetiçün mevki-i mahsûslarından
Ki vakt ile olunsun anda her emr-i ibâd ifâ

5 Ana mebnâ aranurken münâsib bir mahal akdem
Begendi bu sarâ -yı kaysûnu ol âsaf-ı vâlâ

6 Rızâ bâzârı alup kıldı ol âsaf anı tevsî
Yerinde pek güzel bünyâd olundu bu saray hakkâ

7 O denlü dil-güşâ oldu binâsı bu sarayın kim
Gören âdem derûnunda olur dürlü safa peyda

8 Kemâl-i devlet ü ikbal ü şîhhatle ile'l abad
Binâ-yı 'ömr-i bânîsin müşeyyed eylesün Mevlâ

9 Şefikâ söyledim tahsîn birle iş bu târihi
Ne vâlâ nev-sarâ-yı Abbas Paşa eyledi inşâ
1264/1848 نه والا نو سراى عباس پاشا ايلدى انشا
(Bkz: Resim 17)

10. ABBAS PAŞA SARAYI (2)

1 Hazret-i Abbas Paşa-yı Hıdiv
Aun-i mülk ü yâr-ı millet zahr-ı din

2 Olalı vâli-i mülk-i Yûsuf'a
Mısır'ı kıldı zînet-i rû-yı zemîn

3 İdi inşâ bu sarâyı 'adl ile
Ola bânîsi belâlardan emîn

4 Nâm-ı Hilmiyye aña oldu lakab
Bâreka'llahu ilâhe'l-âlemîn

5 Eyledi târih-i tam inşâ Rızâ
Hak ide'izz ü kabûl ile karîn

6 Bu mekân-ı izz ü zînet oldu güzel
Udhulühâ bi-selâmin âminîn

(Bkz: Resim 18) ادخلوها بسلام آمين

Bu iki kitabe, Mısır Valisi I. Abbas Hilmi tarafından 1264/1848 yılında yaptırılan saraya aittir. Hilmiyye Caddesi'nde (ki saray yapıldıktan sonra cadde bu ismi almıştır) bulunan sarayın bugün pek fazla bir ehemmiyeti yoktur. Kitabeleri de saraydan alınmış olup halen Mehmet Ali Kalesi'ndeki açık hava müzesinde sergilenmektedir.

11. ABBAS PAŞA MEKTEBİ

1 Hazret-i Abbas Paşa Âsaf-ı âli -tebâr
Cennet-i a'lâ'da bulsun devlet-i izz ü a'lâ

2 Bir güzel mekteb olundu nâmına bünyad
Sâkinân-ı 'arş ider bahşâyış-i feyz u du'â

3 Böyle mihr-i mihribân olmak gerekdir vâlide
Oğlun ihyâ eyledi ömrün füzun itsün Hudâ

4 Nâilî ihlâs ile nakş eyledim târih-i tam
Oldu bir zîbâ mekteb-i mu'alla danîş binâ
اولدى بر زيبا مكتب معلا دانش بنا

I. Abbas Hilmi Paşa tarafından yaptırılmış olan mektebin kitabesidir. Sebiller kısmında, yine aynı zatın annesi adına yaptırdığı sebil kitabesinde bu hususta daha geniş bilgi verilmiştir. (Bkz: Resim 14, 15)

12 KAHİRE MEVLEVİHANESİ *

1. Bi'smi'llah

..... semâ-ı Mevlevî

2 Tılsım-ı yediñ bir özge

3 Devr iderler aşk meydânında uluvv-i şân ile

Reşk-i nuh eflak-ı gerdandır semâ-ı Mevlevî

4 Döne döne puhte eyler dillerin hem çün kebâb

Nûr mahz-ı nâr-ı sûzandır semâ-ı Mevlevî

5 Aşk şem'i döndürür fânûs-ı cismın anların

Anıñ için pertev-eşândır semâ-ı Mevlevî

6 Yâ her bir gedâyı bir şeh-i devrân ider

Böyle bir âyîn-i ü erkandır semâ-ı Mevlevî

7 Şuffe-i arş-ı berreyndir hankâh-ı Mevlevî

Arşda dañı döner dirler külâh-ı Mevlevî

8 Beste-çeşm olsa cihandan n'ola eylerken
semâ'

..... semâ-ı Mevlevî

9 Şeuk-ı Mevlâna'yla yerden

..... semâ-ı Mevlevî

Kahire Mevlevihanesi, Kale'nin batısındaki Süyûfiye Caddesi'ndedir. Eser Yusuf Sinan Vakfı olarak zikredilmektedir. Mevlevihane'nin yerinde daha önceleri, Emir Şemseddin Sungur es-Sa'di'nin 715/1315'de yaptırmış olduğu medrese bulunmaktaydı. Bugün bu medreseden ayakta kalan sadece harebe halindeki bir kubbe ve minaredir (Bkz. Ali Paşa Mübarek, *A.g.e.*, c. II, s. 160).

Üç yıldan beri bu mekanda restorasyon faaliyetlerini sürdüren İtalyan profesör Fanfoni, Mevlevihane'nin, yapı tarzı itibarıyla 17. asırdan önce inşa edilmiş olabileceğini

söylemektedir. (Bkz: Prof. Giuseppe Fanfoni, "An Underlying Geometrical Desing Of The Mawlawi Sama'-khana In Cairo", The 8 th International Congress Of Turkish Art, Papers Summaries, 20-21).

Kendisiyle restorasyon mahallindeki görüşmemiz sırasında Fanfoni, kağıt üzerine yazılarak kubbenin kenarlarına yapıştırılmış olan manzumenin, yerinden sökülüp alınmış parçalarından istifade ederek düzenlenmesini istemişti. Biz de, elde mevcut kısımları birleştirerek, bir takım eksikleriyle yukarıdaki manzumeyi elde etmiş olduk. Şairi belli olmayan bu manzumenin, Mevlevi şiirleri antolojilerinde bulunabileceği ümidiyle buraya almayı uygun bulduk.

D. MEZARTAŞI KİTABELERİ

Kahire'deki Osmanlı döneminde çeşitli eserlere ait manzum kitabelerden sonra, mezartaş kitabeleri de önemli bir yer işgal etmektedir. Çünkü, "Mezartaşları, yapıldıkları çevrenin ve derin inaçlarının, adetlerinin, sanat geleneklerinin tabii, iktisadi ve sosyal şartlarının müşterek mahsulüdür. Bu bakımdan sanat tarihimiz yönünden de büyük önem arz etmektedirler.⁴⁹ Mısır'daki Memluklar ve Osmanlı dönemlerine ait kitabeler üzerinde yapılacak çalışmalar da mühimdir. Bilhassa Osmanlı dönemindeki manzum mezartaşları, Mısır valiliğinin çeşitli kadrolarında görev yapmış sivil ve asker bir çok zatın yaşadıkları zaman zarfındaki olaylar hakkında bilgi verebilecek mahiyette olması bakımından önemli belgeler durumundadır.

Konunun bizim için bir önemi de, Mısır'daki şairlerimizi tesbit etmek ve burada bulunan Türklerin şiir dünyasını öğrenmek, Türk şiirinin ve edebiyatının ulaştığı olduğu zenginliği kavramak için, manzum mezartaş kitabelerinin birer vesile olmasıdır. Ayrıca kitabelerdeki, sülûs, ta'lik v.s, gibi hat örnekleriyle, hat sanatımızın Mısır'daki etkileri tesbit edilebilir.

Aile kabristanları Mısır'da çok yaygın haldedir. Bunun için Türk ailelerinin mezarları da adeta ayrılmış gibidir. Bunlar arasında bil-

* Bu manzumede boş bırakılan kısımlar mevcut değildir

49. Beyhan Karamağaralı, *Ahlat Mezartaşları*, Ank. 1972, s. V.

hassa Mehmet Ali Paşa'nın ailesi için İmam Şafii Camii yakınında, resimde görülen kabristanı; annesi için de İbnü'l-Farız Caddesi'ndeki türbeyi yaptırmıştır. Ayrıca İskenderiye'de, bazı önemli komutanların ve vilayetteki önemli görevlilerin Danyal Nebi Kabristanı'nda medfun oldukları bildirilmektedir. Yine İmam Şafii Cami civarındaki Muhammed Abdulhalim Paşa Türbesi, Mısır'daki Türk büyüklerinin medfun bulunduğu yerlerden bazılarıdır.⁵⁰

İsimlerini zikr ettiğimiz bu ve benzeri aile kabristanları ve türbelerin bir çoğu bugün kapalı durumdadır. Bu bakımdan biz sadece İmam Şafii Camii civarında Mehmet Ali Paşa'nın yaptırdığı aile kabristanında (Bkz. Resim 19), Kaledeki camide ve Beştak Camii'ndeki mezar taşlarından Türkçe olanlarını buraya almış bulunuyoruz.

1. AHMET TOSUN PAŞA (I)

1 Eyledi iklim-i Mısır Kerbelâ
Feut-i necl-i Âsaf-ı Haydar şıfat

2 Kanlar ağılatdı cihâna mâtemi
Cûşa geldi nil-i eşk-i kâinat

3 Cidde-i ma'mûre'ye vâli iken
Kıldı rihlet çaldırıp tabl-ı memât

4 Hem gazâ hem hacc idüp ol merd-i Hâk
Şüphesiz itmiş idi mañu-ı seyyiât

5 Şerhe çekdim sine-i târihime
Genc iken kıldı Tosun Paşa vefât 1231/
1816 گنج ایکن قیلدی طوسون پاشا وفات

Ahmed Tosun Paşa, Mehmet Ali Paşa'nın 1793'te Dırama'nın Nusretli köyünde dünyaya gelen oğludur. 29 Eylül 1816'da Mısır'da vefat etmiştir.⁵¹ Mehmet Ali Paşa tarafından yaptırılan, İmam Şafii Camii yakınındaki aile kabristanına defn edilmiştir. Kabir taşında ikisi tarih ihtiva eden üç adet manzume bulunmaktadır. (Bkz: Resim 20).

2. AHMED TOSUN PAŞA (II)

1 Mışır vâlisinin necl-i necili Cidde vâlisi
Melek-peyker vezir ibn-i vezir el-hac Tosun Paşa

2 Vücûdî gül-şen-i devletde bir neures nihâl idi
Hazân irdi gül-i maşşûduna bir berk idi hakka

3 Hicaz'da Haydar-aâsâ tığ çekince vâli ile
Havâricden emîn oldu zemin sürüp Batha

4 İlâhî rahmetin bahrını kıla şûyide'uşâtın
Enîs-i ceur-i'ayn ile makâmın Sidre vü Tûbâ

5 İderken fikr-i târih bir nidâ geldi didi bî-şek
Göçüp Firdeus-i A'lâ 'ya revân Ahmed Tosun Paşa
گوچوب فردوس اعلايه رحوان احمد طوسون پاشا
1231/1816

3. AHMED TOSUN PAŞA (III)

1 Oldu bir Âsaf-ı hatt-ı şiver
Âyet-i "İnne Rabbenâ le-ğâfûr"

2 Öyle Âsaf ki şîr-i san-ı du'â
Öyle Âsaf ki lutfî nâ-maşşûr

3 Dil-nüvâz idi bende perver idi
Câhına olmamış idi mağrûr

4 Tenk idüp düşmene cedide gibi
Sâha-i'âlemi o merd-i cesûr

50. Mısır'daki Türk kabristanları hakkında, Aziz Hânaki Bey'in *Nefehâtu Tarihiyye*, Kahire 1941, adlı kitabında bilgiler vardır. Bu kitapta, müellife ait, çeşitli gazete ve dergilerde yayınlanmış otuz yedi adet makale bulunmaktadır.

51. Aziz Haneki Bey, "Zevcatu Hukkam-ı Mısır", *Nefehâtu Tarihiyye* el-Matbaatu'l-Asriyye, Kahire 1941, s. 43.

5 Hâr-zâr-ı eyâlet-i Hâbeş'i
Bâd-ı şarşar gibi iderdi ubûr

6 Hâricîlerden aḥz-ı sâr itdi
Zü'l-fikâr-ı Ali gibi o ḡayûr

7 Açılup bâb-ı Ka'be seyf ile
Eylemişdi Hüdâ anı maḡfûr

8 Seyfiniñ iki şâhidi Hâremeyn
Eylemezler şehâdetinde kuşûr

9 Kılıcın 'arşa eyledi ta'lik
Kendisi merḡadinde kıldı huẓûr

10 Gazavâtın bilenler olmuş idi
'İzzet-âsâ du'asına mecbûr

11 Hâzret-i Şâfi' şefi 'i ola
Eylesün Hâk makâmını pür-nûr

12 Ola zir-livâyı Haydar'da
Ol ḡazan-fer-nihad yeum-i nüṣûr

4. İSMÂİL KAMİL PAŞA

1 Necl-i pâk-i vâlî-i vâlâ-yı Mısr-ı Kâhire
Neu-civân merhum İsmail Paşa-yı benâm

2 Genc idi ammâ şecâ'tda mişâl-i Zâl idi
Rüstem'e ḡâlib olup eyler idi Behram'ı râm

3 Yüz aḡartdı qaralar cenginde lik oldu şehid
Ümm-i Dünyâ mâtem itdi qaralar giydi enâm

4 Bir şeb-i zulmetde hayf olsun diyâr-ı Zengibâr
Ehl-i Sûdan görmesün yüz aklıḡı yeume'l-kıyam

5 Mekke miftâhıyla teşrif eyleyüp İstanbul'u
İtmiş idi devlet ü dünyâ vü dîni şâd-kâm

6 Kıl ziyâret kabr-i pür-envânı ihlâs ile
Rûhuna bir Fâtîha eyl e hediye ve's-selâm

7 Ol şehidin hâcesi Âynî didi tarihini
Kıldı İsmail Paşa Dâr-ı 'Ukbâ'da makam 1238/
1822-23 قیلدی اسماعیل پاشا دار عقباده مقام

Mehmet Ali Paşa'nın 1238/1822'de
Sudan'da vefat eden oğludur. 1210/1795'te
doğmuştur.⁵² (Bkz: Resim 21)

5. GAZİ ALİ BEY

1 Nâgehân âteş düşüp Mısr'ın cebehânesine
Oldu beşyüzden ziyâde muhterik merd-i siyah

2 Vâlî-i Mısr-ı evvel Ali Paşa-yı benâm
'Akırabâsından semiy-yi Hâzret-i Şîr-i ilâh

3 Kapucubaşların faḡrı guẓâtın eşca'
Cengiz-veş şaf-şiken bir merd-i bî-iştibâh

4 Ceng idüp İskenderiyye kal'asında ol dilir
Eylemişdi İngiliz küffârını ḡahr u tebâh

5 Gelmiş idi âteş-i mezkûru itfâ itmeḡe
Can virüp yandı yakıldı ḡayretinden vah vah

6 Cünd-i ervâh-ı şehîdân olup ni'me'r-refik
İtsün taḡte livâl'l-ḡamdi Cennet'de penah

7 Pür-şererdir Ayniyâ târiḡ-i âteşini
Şaf-der-i âli-mekan Ġâzi Ali Bey yandı ah
1239/1823

صدر عالمكان غازى عالى بگ ياندى آ

İmam Şafii, yakınındaki aile kabristanının

52. Aziz Haneki Bey, A.g.e., s. 45.

dışında bulunmaktadır.

6. İBRAHİM PAŞA'NIN HANIMI

Hüve'l-Bâki

1 Kanı Hâcer kanı Sâre kanı Meryem kanı Belkis
Bu mihman-hâneyi teşrif iden rıhlet ider elbet

2 Bu dünyâ akıbet fâni Hüve'l-Hayy u Hüve'l-Bâki
Şafâsı ğamm-ı bî-şerer bulur her mihneti nimet

3 Cenâb-ı Vâli-yi vâlâ-yı Mısr'ın merd küheylâmı
Kim İbrahim Bey'in zeucesi pür-işmet ü pür-iffet

4 Rukiyye Hânım mestûre ü pâkize dâmen âh
Vefat etdi civâr-ı Hakk'a gıtdi rûhuna rahmet

5 Yazıldı katre-i eşk ile **Aynî** feutine târih
Rukiyye Hânım'ın cânı ola her uehile Cennet
رقیه حاتمک جانی اوله هر وجهله جنت
1239/1823

7. MEHMET ALİ PAŞA'NIN KIZ KARDEŞİ

Küllü men 'aleyhâ fân

1 Hâher-i vâli -yi Mısr-ı Kahire mağfûre kim
Ya'ni Zehrâ 'Âişe Hânım o iffet-âne *

2 Dürre-i işmet iken ol geuher-i dürc-i şeref⁵³
Oldu hayfa menzili mesture-i hak-i fenâ

3 Nâm-daş-ı Hâzret-i Siddika'ya hemdem olup
Gül-şen-i Me'vâda mesrûr ola ol Hayru'n-nisa⁵⁴

4 Merkadi gencine-i nûr ola ol merhûmenin
Rûh-ı pâkin ğarka-i ğufrân ide Rabb-ı Hudâ

5 **Rifâtâ** ceuherle yaz târih'in ol dürdânenin
Kıldı Zehrâ Ayişe Hânım cinân-ı cahında câ 55
قیلدی زهرا عایشه حاتم جنان جاحنده جا

1246/1830 (Bkz: Resim 22)

8. İBRAHİM PAŞA b. MEHMET ALİ PAŞA

1 Nâm-daş-ı bâni-i Beyt-i Hudâ-yı Müste'an
On beşinde eyledi Zî'l-Hicce'nin terk-i cihân

2 Dâver-i Mısr'ın büyük oğlu o destûr-ı cesûr
Mevrudedir Haydar'a cenk ile aldı nâm u şân

3 Âftab-ı şöhreti ırmış iken 'âleme nûr
Gelmemiş âleme öyle bir vezîr-i kahraman

4 Oldu yetmiş bir gün ancak vâli-i mülk-i Mısr
Hükmin icrâya müsâid ve'l-meddu yahkum zaman

5 Pes ömri altmışa irdikde itdi itkân
Kabrini pür-nûr ide lutf-ı ilâhî an-be-an

6 Söyledim **Kâmil** o zâtın feutine târih-i tam
Gül-şen-i Adn oldu İbrahim Paşa'ya mekan
گلشن عدن اولدی ابراهیم پاشایه مکان
1264/1848

İbrahim Paşa, Mehmet Ali Paşa'nın
1789'da Dırama'nın Nusretli köyünde doğan

* Bu mısranın vezni bozuk

53. Divanda, "Dürre-i ismet idi ol geuher-i kan-ı şeref" şeklindedir.

54. Divanda, "Gülşen-i me'vâda mesrur oldu ol hayru'n-nisa" şeklindedir

55. Rif'at'ın bu tarih manzumesi, bazı kelime farklılıklarıyla matbu divan da bulunmaktadır. Bkz. Rif'at **Divan**, Bulak Matbaası, Kahire (Tarihsiz), s. 36-38.

oğludur. Babasının rahatsızlığı üzerine Mısır Valisi olmuşken (2 Eylül 1848), iki ay bu görevde kaldıktan sonra 10 Kasım 1848'de vefat etti.⁵⁶ Aile kabristanında medfundur.

9. EMİNE HANIM

Hüve'l-Hallâku'l-Bâki

1 *Hudâvend-i mükerrer Mısr Daru'n-Naşr vâlisi*

Ali Paşa'nın oldu zevcesi mihman-ı ukbâ hayf

2 *Ki ya'ni nam-daş-ı mâder-i mahbûb-ı Yezdânî*

Fenâdan el çeküp Dâr-ı Bakâ'yı kıldı me'va hayf

3 *Kerime muhsine memdûhatu'l-hayrât idi el-hâk*

Vefâtından mükedder oldular a'lâ vü ednâ hayf

4 *Saçın yoldu zenân-ı Mısr u Sûdan kıralar giydi*

Cihân kan ağıladı matemler itdi pîr ü bernâ hayf

5 *Hudâ Cennet'de yoldaş eylesün hûriler 'Aynî*

O Meryem-iffet ü pâkîze-dân gitdi hayfa hayf

6 *İder bu sûziş-i târîhî ancak âb-ı Nil itfâ*

Emine Hanım'a yandı yakıldı Ümm-i dünyâ hayf

أمنية خاتمه ياندى ياقلدى أم دنيا حيف

1236/1820-21

Mehmet Ali Paşa'nın Dırâma'da evlendiği hanımıdır. 1808 yılında Mısır'a gelmiştir. Paşa'nın bütün çocukları bu hanımındandır. Diğer hanımı Mah-ı devran (Okumuş kadın)'dan çocuğu olmamıştır.⁵⁷ İmam Şafii civarındaki aile kabristanında defn edilmiştir. (Bkz: Resim 23)

10. DEFTERDAR MEHMET BEY

Hüve'l-Hallâku'l-Bâki

1 *Mâtemin tutdu kara giydi yine Zâl-ı cihan*

Yandı çün hâk-ı siyah üzre bu mîr ü mestân

2 *Âh kim böyle telef olmada evkât-ı aziz*

Vah kim böyle harap olmada ma'mûre-i cân

3 *Çok zaman olmuş idi Kâhire'ye defterdar*

Defter-i ömrünü tayy eyledi tomâr-ı zaman

4 *Fâtîha ile tatvil ider lisan hâmesini*

İdemez hâsılı evsafını takrîr-i beyân

5 *Qudret-i Hâk'dan açıldı der-i heşt-Cennet*

*Bu Muhammed Bey'i afeyle idüp Huld'e revan*¹ *بو محمد بگی عفيله ايدوب خلده روان*

1252/1836 (Bkz: Resim 24)

11. MEHMET ALİ PAŞA *

Bi'smi'llâhi'r-Rahmânîr-Rahîm

İnne rahîmata'llâhi karîbün mine'l-muhsiniîn

1 *Vâli-i mülk-i Mısr Hâzret-i Muḥammed Ali*

İşbu maḥsûrunu yaptırdı bi-lutf-ı Mennân

2 *Hâk-i gufrân kılınmış idi emanet burada*

Cism-i el-Hac Muḥammed Ali ḥulde-gân

3 *Didi târihîni bâsarf-ı mücevher Cevdet*

*İtdi ibkâyı eser-i Asaf kılzum-ı ihsân **
1269/1853 *ایتدی ابقای اثر اصف قلزم احسان*

Mehmet Ali Paşa, 1769'da Kavala'da doğdu. 17 Mayıs 1805-Eylül 1848 yılları arasında Mısır Valiliği yaptı. 2 Ağustos 1849'da İskenderiye'de vefat ettikten sonra, kendisinin Kahire'de yaptırmış olduğu camiin içindeki türbeye defn edildi.⁵⁹

56. Aziz Hanekî Bey, a.g.e., s. 44.

57. Aziz Hanekî, A.g.e., s. 44.

58. Kitabedeki 1249 tarihi yanlış olarak hakk edilmiştir. Çünkü buradaki hesaplama 1252 tarihini vermektedir.

59. Dr. Nâsir el-ensârî, *Mevsu'atü Hukkamı Mısr*, Kahire 1987, s. 120-121. Mehmet Ali Paşa'nın 1849'daki vefatı dikkate alınırsa kitabedeki 1853 tarihinin, onun buraya başka bir yerden nakl edildiğini ortaya koymaktadır.

* 1. beyit, 1. mısra, 2. beyit 2. mısradaki vezin bozuk.

12. I. ABBAS HİLMİ PAŞA

- 1 Ah bu çarh-ı sitemkârın elinden şad âh
Böyle bir zât-ı himem-perveri kıldı ifnâ
- 2 Sâha-i dehre gelüp sulb-i Tosun Paşa'dan
Kâdrin itmişdi Muhammed Ali haddi ilâ

- 3 Eyledi beş sene on mâh Haydar zi-şân
Ümm-i Dünyâya'adâlet ile hükümün icrâ
- 4 Öyle bir dâver-i şâhib-kerem ü cûd idi kim
Sâyesinde geçinürdi niçe bin bâ y u gedâ

- 5 Müddet-i hükmü kalil idi velâkin Mısr'
'Adl ü ihsân ile itmiş idi el-hak ihyâ

- 6 Söyledi hüzn ile tarih-i vefatın **Cevdet**
Gül-şen-i Âdn ola ârâm-geh-i 'Abbas Paşa
1270/1854 گلشن عدن اوله ارامگه عباس پاشا

Ahmet Tosun Paşa'nın oğlu, Mehmet Ali Paşa'nın torunudur. 1813'te Cidde'de doğdu. Amcası İbrahim Paşa'nın vefatı üzerine 10 Kasım 1848'de vali oldu. Temmuz 1854'de Benha'daki sarayında uğradığı bir suikast sonucu öldü.⁶⁰ İmam Şafii yakınındaki aile kabristanındadır. (Bkz: Resim 25)

13. İBRAHİM İLHÂMÎ PAŞA

- 1 Bir müşîr-i nev-cluân idi bu zât-ı zî-ma'kan
Gül yüzün bâd-ı ecel soldurdu mânend-i semen
- 2 Vâlidî Cennet-mekân Abbas Paşa'nın nezdine
Defn olundu ol vezîr-i şâhib-i hulk-ı hasen
- 3 Hâzret-i 'Abdu'l-mecid Hân'a olup dâmâd-ı pâk
Çok şafa sürdürmedi amma bu dehr-i pür-mihen

- 4 Sinni olmuşdu yigirmi altı sâle minneti
Eyledi dergâhına da'bet Hudâ-yı zül'minen

- 5 Söyledi **Cevdet** vefatın guş idüp tarihini
'Azîm-i ukbâ itdi vay İlhamî Paşa genc iken
عزم عقبا ايتدى وای الهامی پاشا گنج ايکن
1277/1860

I. Abbas Hilmi'nin oğludur. Padişah Abdülmecid Han'ın damadı olmuştur. Kitabeden anlaşıldığına göre, yirmi altı yaşında iken vefat etmiştir. (Bkz: Resim 26)

14. MUSTAFA FAZIL PAŞA

"Esbak Mısır vâlisi merhum Muhammed Ali-zâde el-Hac İbrahim Paşa necî-i celil-i efa'ım-ı vükelâ-yı saltanat-ı seniyyeden merhum Fâzıl Muştafa Paşa ruhiçün Fâtihâ"

- 1 Azîz-i Mısr-ı himmet Muştafa Paşa-yı Fâzıl kim
Zamânında peder olmuşdu erbâb-ı kemâlâta

- 2 Tabîb-i derd-i mazlûmîn idi ol zâ-ı âli-şân
Açıkdı bâb-ı lutf u şefkati ashâb-ı hâcâta

- 3 Mücessem 'akl idi her rey ü tedbirinde
Virirdi şuret-i imkan meşru'u muhâlâta

- 4 Rızâyı Hâlık'a maşrûf idi cümle mesâisi
Tenezzül eylemezdi ömr için asla müdârâta

- 5 Mürüvvet-mend idi incitmedi âlemde bir kalbî
Beni nev'i için meyl itmedi kat'a mu'adâta

- 6 Hâkîkat silkine gitdi vü bezl-i naqd-i cân itdi
Yolundan sapmadı hiç düşmedi fâsîd hayâlâta

- 7 O necm-i merhamet vaktâ ki indi hâk-i gufrâna
İriştî şayha-i "Vâ Muştafâ" semt-i semâvâta

60. Bkz. Dr. Nasir el-Ensari, A.g.e., s. 122.

8 Rikâb-ı mâteminde kalmadı yaş dökmedik eytâm

Bütün bi-çâre-gân el açdı dergâh-ı münâcâta

9 Du'ası zuhr-ı (?) ukbâ dır ana bunca yetimânın

Cemâl-i zât-ı Haq kâfidir ol zâta mükâfâta

10 Bırak ey kıl-k-i matem ğayr-ı şerh-i şân-ı ma ğfûru

Güneş hiç bir zaman muhtaç olur mu bahş u işbâta

11 Enis-i rûhu olsun Hazret-i Kur'an eğer kim

Hayâtında iderdi can feda ahkâm-ı âyâta

12 Mücevherle melekler yazdı levh-i 'arşa târih'in

Çekildi ruh-ı Fâzil âlem-i âdl ü musâvâta

چكلدی روح فاضل عالم عدل ومساوات

1263/1847

15. PEMBE KADIN

1 Hazret-i Abbas Paşâ-yı mu'allâ geuherin

Mâder-i işmet-medârın Bârî rahmet-nisâr

2 Ol kadar infâk u iş'ara muvaffak oldu kim

Luftunu ihsânını mümkün değil âdd ü şumâr"

3 Rûh-ı pâki mazhar-ı nur-ı Hudâ'dır bi-gümân

Kim چراغ-efzûz luftı oldu âlem âşikâr

4 Fisebili'llah sebil ü mekteb inşâ eyledi

Su gibi el'âfı cari olmada leyl ü nehar

5 Bir nefes geçmezdi ömründen ki ihsân itmeye

İrci' emriyle âhîr kıldı âlemden güzâr

6 Vakf-ı hayrât eyledi bi'l-cümle mevcûdâtını

Zâtına olsun Cenâb-ı Fâtîma Cennet'de yâr

7 Nâilî Menyel Sarayı'n kıldı tarihe terk

Oldu Penbe Kadın'a kaş-ı Cînan câ-yı karar

اولدی پنبه قادینه قصر جنان جای قرار

1288/1871

I. Abbas Hilmi Paşa'nın annesidir. Bir çok hayır eseri bulunan Pembe Kadın adına, oğlu tarafından bir de cami yaptırılmıştır.

16. MİR İSMÂİL PAŞA

1 Ah şad ah Muhammed Ali Paşa-zâde

Necl-i pâkize-şıfat Mir-i güzîn İsmâil

2 Daha ney-reste iken düşdü ecel pençesine

Kıldı koç başını kurban Hudâvend-i Celil

3 Feleğin qahrına duçar olarak bi-çâre

Doymadan ömrüne oldu reh-i Ukbâ'ya râhil

4 Hayf kim görmedi gün bu fenâ dünyâda

Âhîretde bula Yâ Rabbi hemen ecr-i cez il

5 Nâilî ağladı târihine mensûbâtı

Kıldı cennâtı mekan genç idi Mir İsmâil

1289/1872 قیلدی جناتی مکان گنج ایدی میر اسماعیل

Mehmet Ali Paşa'nın oğlu olduğu kitabe-den anlaşılmakta ise de, hakkında bilgi bula-madık. (Bkz: Resim 27)

17. HASAN PAŞA

1 "İrci'î" emri İrince murğ-ı câna nâgehân

Eyledi Mevlâ Hasan Paşa'yı Firdevs-âşiyân

2 Ol Yegen-zâde içüp saba-yı mevti genç iken

Doymadan dehr-i cihâna eyledi teslim-i cân

3 Şâhib-i ecr idi dünyâda ol âlî neseb

Gül-şen-i Cennet ola Yâ Rab ana cây u mekân

4 İrtihâlinden teessüf-dâr olup çok kimseler

Kıldı hicrân ile her kes âh u feryâd u figân

5 Nûr-ı iman ile her dem hûr olup yoldaş ona

Eylesün Firdevs'de zevk u şafâyı her zaman

6 Merkadîn zâir olanlar okudukça Fâtîha

Rûh-ı pâki Cennet-i a'lâ'da olsun şâdumân

7 Geuherin tarihini **Vecdî** melekler hıfz id-
Cennet'i virdi Hasan Paşa'ya Rabb-i Müste'ân
جنتی ویردی حسن پاشایه رب مستعان
1297/1880

Son mısra'daki noktalı harflerin değerlerinin toplamı vefat tarihini vermektedir.

18. HAMİDE HANIM

Hüve'l-Hayyu'l-Bâkı

1 Eyâ merci vezir İlhamî Paşa'nın binâsından
Sağîri yani bint-i şâlisi olmuşdu takkîka

2 Vezir Ahmed Yegen Paşa'nın encâl-i kirâmından
Tezevûc eyledi bir zât-ı âlî güher-i yektâ

3 O kim dâver-i Paşa bir iki yıl zeuci olmuşdu
Firâkından figân u savt-ı daver eyledi güyâ

4 Benâm olmuş idi Hamide Hanım şân u şöhetde
Yigirmi dört yaşında ömrün itdi ecel ifnâ

5 Vedâ itdikte hasretde bıraktı bizleri eyvâh
Duyunca "İrci'i" fermânını gitti tek ü tenhâ

6 İki ferzendini Cennet'de istikbâle gönderdi
Mülâkâta şitâbân oldu ferzendân ile hâkka

7 İcâbet emr-i Hâk'dır davete çün ü çerâ olmaz
Velî hasret-keşâna fırkatı düşüârdır hayfa

8 Şehâdetdir nisâya hîn-i teuliyetde can terki
Virir Zehrâ şarâb-ı Keuşer'i bu sözde yoktur lâ

9 Vefat itmiş idi İskenderiyye nâm benderde
Gamından mâh-ı ruze gürresinde kopdu vâueylâ

10 Tarîkın insidâd eyyâmına vaqt-i tesâdüfde
Civâr-ı Danyal oldu muvâkkat medfen için câ

11 Göçüp bin'ikiyüz doksandokuz târih sâlinde
Bin'üçyüz re'si sâli kurb-ı validde olup ibkâ

12 Tesâdüf eyledi mâh-ı Muharrem naşını nakle
Ciger-sûz oldu her kes mâtemile Kerbelâ-âsâ

13 Okunsun Fâtîha ihlâs ile rûh-ı revân için
Budur mahza ri'âyet rûhuna kim eylese ihdâ

14 İki destin du'ây a kaldınur **'Azmi** didi târih
Hamide Hanım'a Yâ Rab Bakâda 'Adn ola me'vâ
1299/1882 حميده حاتمہ يا رب بقاده عدن اوله مأوا

İbrahim İlhamî Paşa'nın kızı olan Hamide Hanım, kitabeden anlaşıldığına göre, yirmi dört yaşında, doğum anında vefat etmiştir. (Bkz: Resim 28)

19. HALİL PAŞA

Hüve'l-Hayyu'l-Bâkı

1 Nâgehan gitdi cihandan böyle bir zât-ı aşîl
Cennet-i A'lâ'da şâd itsün anı Rabb-i Celil

2 Şâhib-i fehmi ü fetânet idi ol âlî-neseb
Hem dahî bir muhsin-i Yegen-zâde ol bî-meşîl

3 Merkadın zâir olanlar okuyup bir Fâtîha
Şâd ola Cennet'de Hâk ol kamili bâ-selsebil

4 Geuher-i eşki döküp **Vecdî** didim târihîn
Köşk-i 'Adn oldu Halil Paşa'ya bir câ-yı cemîl
کوشک عدن اولدی خلیل پاشایه بر جای جمیل
1310/1892

20. AYŞE HANIM

1 Dâr elinden senin' ey çerh-i felâket emin
K'olmadı kimse derûnunda mazarrâtta emin

2 Viricek âleme cün hikmeti kaşşâb-ı ecel
Sen gerek ağıla gerek eyle heman âh u enîn

3 Duhter-i Mir Yûnus idi bu tâ bû-yı güzîn
Nâm-ı Âlşe Hanım gülşen-i iffetde mekîn

4 Gonca-veş olmadı işkuft-e gül-zâr-ı cihân
Eyleye Hazret-i Mevlâ anı Zehrâ'y a karîn

5 Harf-i menkût ile târihîni yazdım **Kâzım**
Âlşe Hanım'a Şiddikâi Haq ide mu'in 1230/
1815

21. HEMDEM KADIN

Hüve'l-Bâkî

1 Dest-ü dendân-ı ecelden nice dil
Fırkat-ı Hemdem'le olmuş rahne-dâr

2 "İrci'i" peykiyle bu işmet-güzîn
Eyleyüp azm-ı cinân-ı lâle-dâr

3 Neylesün dünyâ sarâyın şimdilik
Var iken huld içre kaşr-ı bî-şümâr

4 Eyleye seyrâb-ı âb-ı mağfiret
Murğ-ı cân Ol Hûda-yı Kird-gâr

5 Didi üçler **Rifâtâ** târihîni
Oldu Hemdem Kadın'a Cennet karâr 1267/
1851

22. YEĞEN AHMED PAŞA

1 Yegen Ahmed Paşa kıldı Cennet'i vâlâ-makam
Ehl-i takvâ idi ihsân ile meşhûd-ı enâm

2 Oldu ser-asker Hicaz'da hayli dem celâl ile
Hidmet-i Şâh-ı rusülle itdi kesb-i ihtirâm

3 Hem cihâdiye müdürlüğünü itmiş şıdk ile
Bulmuş idi hüsn-i tedb iriyle leşker intizam

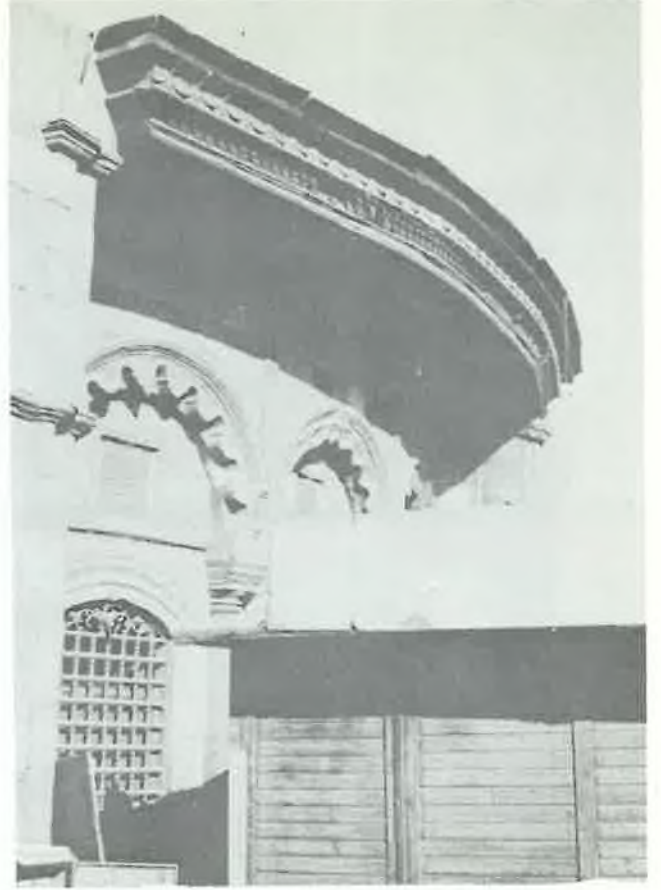
4 Bir müşir-i serzel (?) idi o vâlâ -cân kim
Yaver-i Teufikle âlemde olmuş idi benâm

5 Rahmet-âbâd-ı Hudâvend ile tâ be-rûz-ı haşr
Rûh-ı pâki mağfiretle ola muqdiu'l-merâm

6 Fevtime bu tam târihi yazarken **Râkımâ**
Yegen Ahmed Paşa Kıldı Cennet'i vâlâ-makam

Resim 2: Şeyh Salih Camii.

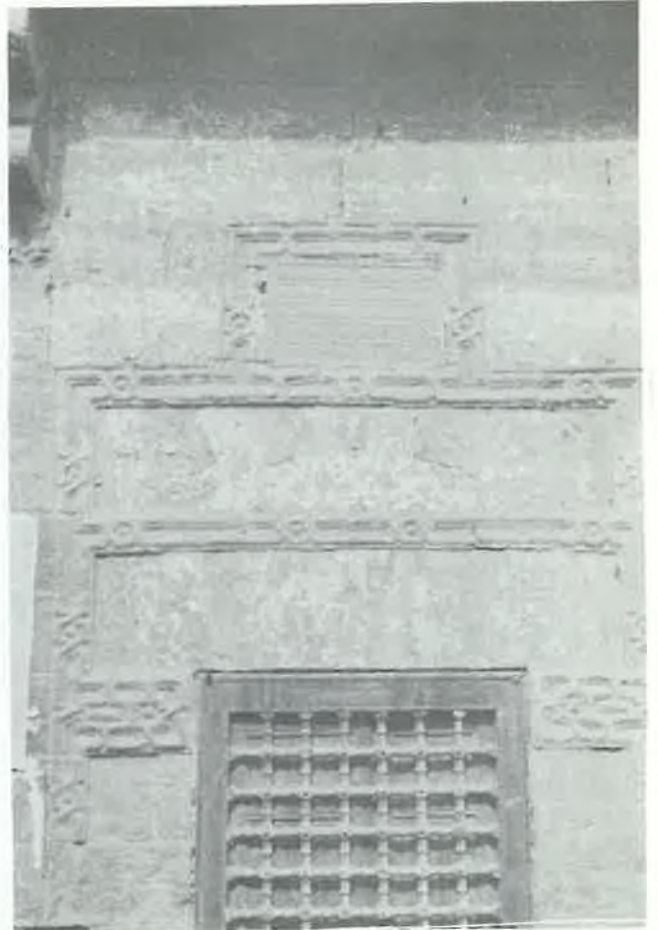

Resim 7: Erzincanlı Hasan Ağa Sebili Uzaktan Görünüşü.

Resim 3: Yusuf Ağa Sebili Kitâbesi.

Resim 4: Muhammed Kethuda Sebili Kitâbesi

Resim 10: Halil Paşa Sebili (2) Kitâbesi

Resim 16: Mehmet Ali Paşa Sarayı'nın Girişindeki Kitâbe.

Resim 1:
Mehmet Ali Paşa
Cami'nin Uzaktan
Görünüşü.

Resim 5:
Tosun Paşa Sebili'nin
Uzaktan Görünüşü

Resim 6:
Tosun Paşa
Sebili Kitabesi.

Resim 8:
Erzincanlı Hasan Ağa
Sebili Kitabesi.

Resim 9:
Halil Paşa Sebili'nin
Uzaktan Görünüşü.

Ümmü Abbas
Sebili Genel Görünüşü.

Resim 15: Ümmü Abbas Sebili Kitabesi.

Resim 17:
Abbas Paşa Sarayı
Kitabesi.

Resim 18:
Abbas Paşa Sarayı
II. Kitabesi.

Resim 19: Hanedan Mezarları.

Resim 26: İbrahim Paşa'nın Mezar Taşı.

Resim 27: Mir İsmail'in Mezar Taşı.

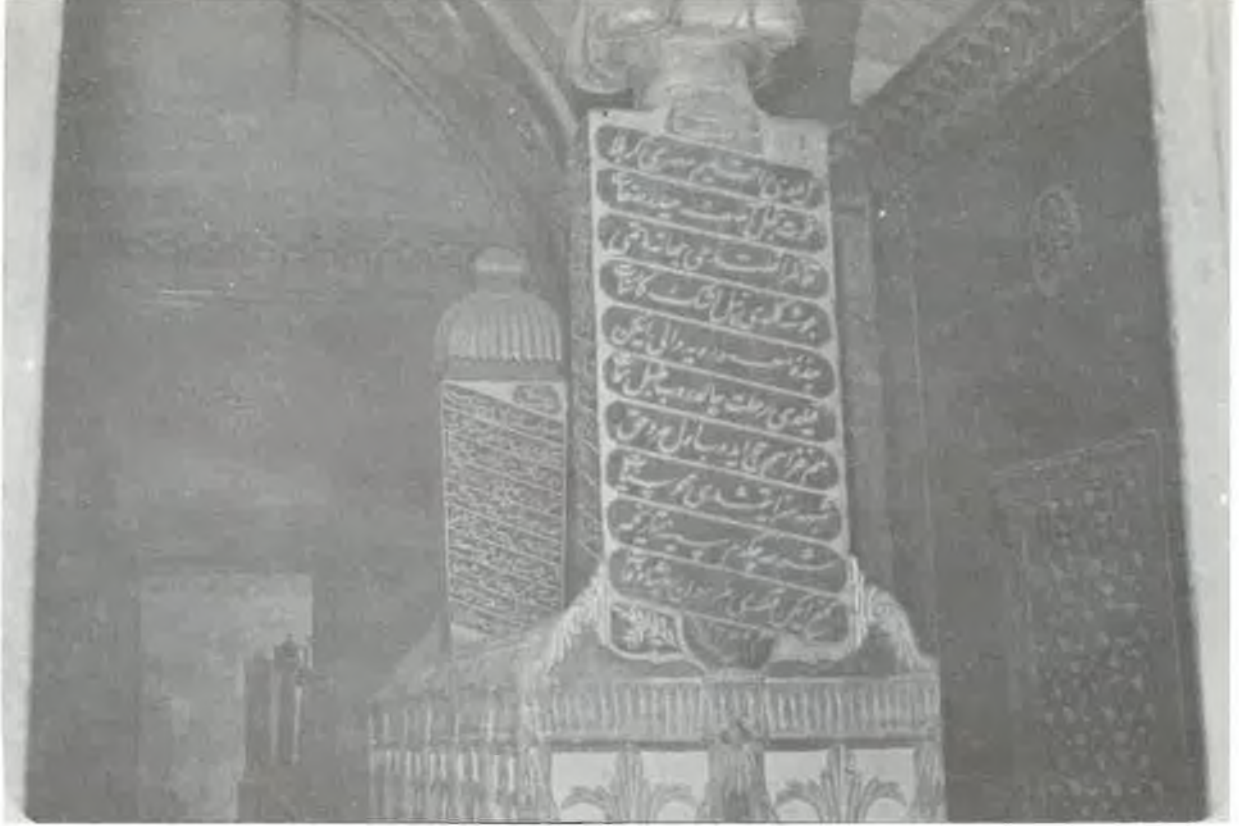
Resim 12: Şeyh Salih Sebili'nin Genel Görünüşü.

Resim 11: Mustafa Fazıl Paşa Sebili Kitâbesi.

Resim 13: Şeyh Salih Sebili Kitâbesi.

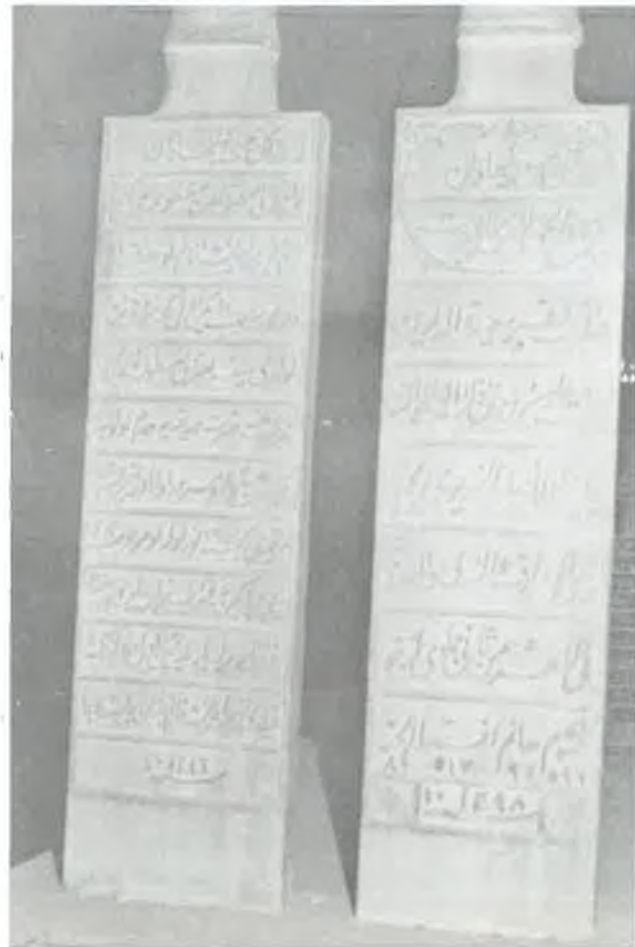

Resim 20: Ahmet Tosun Paşa'nın Mezar Taşı.

Resim 21: İsmail Kâmil Paşa'nın Mezar Taşı.

Resim 22: Mehmet Ali Paşa'nın Kızkardeşi'nin Mezar Taşı.

Resim 23: Emine Hanım'ın Mezar Taşı.

Resim 24: Defterdar Mehmet Bey'in Mezar Taşı.

Resim 25: I. Abbas Hilmi Paşa'nın Mezar Taşı.

Resim 28: Hamide Hanım'ın Mezar Taşı.

